

**SÕNAVARA- JA
KIRÄNDÜSKÜSÜMÜISI
VÕRO JA KARÄLA
KEELEMAILT**

**SÕNAVARA- JA
KIRJANDÜSKÜSIMÜSI
VÕRU JA KARJALA
KEELEMAILT**

**SÕNAVARA- JA
KIRÄNDÜSKÜSÜMÜISI
VÕRO JA KARALA
KEELEMAILT**

**SÕNAVARA- JA
KIRJANDÜSKÜSIMÜSI
VÕRU JA KARJALA
KEELEMAILT**

**VOCABULARY AND
LITERATURE ISSUES
OF VÕRO AND
KARELIAN**

Toimõndanuq Jüvä Sullõv

Võro 2019

Võro Instituudi toimõndusõq 34

Publications of Võro Institute 34

Toimõndaja / Editor: Jüvä Sullõv

Kaasõpilt / Cover design: Jüvä Sullõv seo raamadu
vällävõttidõ ja Põlva Talorahvamuusõumi foto perrä

Inglüse kiil / English: Maarja Reimand

Nõvvoandja / Advisor: Triin Iva

Toimõndusnõvvokogo / Advisory board:

Renäte Blumberga (Läti Aoluu Instituut, Läti Üli-
kuul), Martin Ehala (Tarto Ülikuul), Riho Grünthal
(Helsingi Ülikuul), Hasso Krull (Eesti Humanitaar-
instituut, Talliina Ülikuul), Karl Pajusalu (Tarto Üli-
kuul), Péter Pomozi (Eötvös Lorándi Ülikuul), Tiit
Rosenberg (Tarto Ülikuul), Janne Saarikivi (Helsingi
Ülikuul), Anneli Saro (Tarto Ülikuul), Helena Sulkala
(Oulu Ülikuul), Taive Särg (Eesti Kirändüsmuusõ-
um), Heiki Valk (Tarto Ülikuul), Eberhard Winkler
(Göttingeni Ülikuul)

Võro Instituudi toimõnduisi indeksiirväq:

Publications of Võro Institute is indexed in:

MLA Directory of Periodicals

Linguistic Bibliography Online

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalne arhiiv (DIGAR)

Toimõndusõ aadrõs / Editorial address:

Võro Instituut, Tarto huulits 48, 65609 Võro, Estonia

tel +372 78 28750, faks: +372 78 28757

kodoleht: wi.ee/toimonduso

e-post: juvasul@ut.ee, wi@wi.werro.ee

Trükjä: Bookmill

ISBN 978-9949-7347-5-7 (trükün)

ISBN 978-9949-7347-6-4 (pdf)

ISSN 1406-2534

ALOSTUSÕS

Võro Instituudi toimõnduisi sari ilmus 1997. aastagast pääle. Aastagast 2007 om välläännõq saanuq alalidsõ toimõndaja ni toimõndamisõ mano haarõt riikevaihõlinõ nõvvokogo. Sarja om naat inne välläandmist retseniirmä ja taa pandas kirjä riikevaihõliidsihe raamadunimistiihe.

Välläandmissagõhus. Edespitengi om plaanit vällä andaq egä aastaga üts toimõnduisi põhinumõr, miä tulõ vällä rehekuun. Ku kirotuisi kogonõs inämb, võidas mano tetäq eräle numbriid.

Oodami välläandmisõs kirotuisi, mil om kõrralik ja kimmäs nii oppusõ ku uurmisõ puul. Tuujaos, et umma kirätüüd saataq, piä-i olõma üles astnuq Võro Instituudi konvõrendsel. Oodõduq ommaq kõik keele ja kultuuri uurmisõga kõüdedüq tüüq ni uurmisallo vaihõlidsõq ja võrdõlõjaq teemaq.

Põhinumbridõ põhijaon andas vällä õdagumeresoomõ ni tõisi Õuruupa väikeisi kiili ja kultuurõ uurjidõ – keele-, kirändüs- ja rahvaluulõtiidläisi, muistitsidõ välläkaibjidõ, rahva-, aoluu- ni ütiskunnatiidläisi – kirotuisi.

Esseistiga jaon annami vällä populaartiidüslikke kirotuisi, arvostuisi ja ülekaehuisi. Erälde numbriin ilmusõq teemakogomiguq, suurõmbaq umaette uurmistüüq jms.

Toimõnduisi kiil. Võro Instituudi toimõndusõq om algusõt pääle olnuq mitmõkeeline välläännõq. Lisas võro ja eesti keelele oodami kirotuisi kõigin õdagumeresoomõ keelin, erändkõrran ka muin keelin. Egä toimõnduisi põhinumõr om vähämbält kolmkeeline – kirotusõ originaalkiil üten võro- ja ingliskeelidse kokkovõttõga.

Artikliq retsenseeritäsõq. Egä kirotusõ kotsilõ and uma vařadu nimega arvamisõ kats, suurõmbidõ lahkomekide kõrral kolm arvamisandjat. Toimõndaja saat arvamisõq artikli kirotajalõ edesi.

Kirotuisi saatmisõ tähtaig om egä aastaga 15. radokuu päiv. Kirotusõq ilmutõdasõq välläandõ sama aastaga numbrin, miä tulõ vällä rehekuun.

Nõudmisõq artikli moodulõ lõvvüseq Võro Instituudi toimõnduisi kodolehe pääl (wi.ee/toimonduso).

Toimõndaja

ALUSTUSEKS

Võru Instituudi toimetiste sari ilmub 1997. aastast alates. Aastast 2007 on väljaanne saanud alalise vastutava toimetaja, toimetamisse on kaasatud rahvusvaheline kolleegium ja sari on muudetud eelretsenseeritavaks. Väljaanne registreeritakse rahvusvahelistes bibliograafilistes andmebaasides.

Perioodilisus. Edaspidigi on kavas avaldada üks toimetiste põhinumber aastas, ilmumisega oktoobris, ning vastavalt kogunevale materjalile erinumbreid.

Ootame avaldamiseks artikleid, mis on teoreetiliselt ja empiiriliselt hästi põhjendatud. Toimetised on avatud kõigile kaastöödele keele ja kultuuri uurimisega seotud aladelt ega ole piiratud Võru Instituudi konverentsidel esinejatega. Teretulnud on interdistsiplinaarne ja võrdlev vaatenurk.

Põhinumbrite põhirubriigis avaldatakse läänemeresoome ning teiste Euroopa väikeste keelte ja kultuuride uurijate – keele- ja kirjandusteadlaste, folkloristide, arheoloogide, etnoloogide ja ajaloolaste ning sotsiaalteadlaste – artikleid.

Esseistika rubriigis avaldame populaarteaduslikke artikleid, arvustusi ja ülevaateid. Erinumbritena ilmuvad teemakogumikud, monograafiad, konkreetsed uurimused jms.

Toimetiste keel. Võru Instituudi toimetised on algusest peale olnud mitmekeelne väljaanne. Lisaks võru ja eesti keelele ootame artikleid kõikides läänemeresoome keeltes, erandjuhtudel ka muudes keeltes. Iga toimetiste põhinumber on vähemalt kolmkeelne – artikli originaalkeelele lisatakse alati võru- ja ingliskeelne kokkuvõte.

Artiklid retsenseeritakse. Iga artiklit hindab anonüümselt kaks, eriarvamuste korral kolm retsenti. Toimetaja saadab retsensioonid edasi artikli autorile.

Artiklite saatmise tähtaeg on iga aasta 15. veebruar. Artiklid avaldatakse väljaande sama aasta numbris, mis ilmub oktoobris.

Kaastöö vormistusjuhendi ja nõuded leiab Võru Instituudi toimetiste kodulehelt (wi.ee/toimonduso).

Toimetaja

ALKUSANAT

Vörun instituutin toimituksia -julkaisusarja on ilmestynyt vuodesta 1997 alkaen. Vuodesta 2007 julkaisulla on ollut vakituinen päätoimittaja ja toimitustyössä on ollut mukana kansainvälinen työryhmä. Sarjaa on alettu esitarkastaa. Julkaisut rekisteröidään kansainvälisiin bibliografisiin tietokantoihin.

Vörun instituutin toimituksia on **aikakausijulkaisu**. Sarjan päänumero ilmestyy joka vuosi lokakuussa. Lisäksi julkaistaan erikoisnumeroita kulloinkin saatavilla olevasta materiaalista.

Julkaisemme artikkelia, jotka ovat teoreettisesti ja empiirisesti hyvin perusteltuja. Otamme vastaan artikkelia kielen ja kulttuurin tutkimukseen liittyviltä aloilta, eikä kirjoittajan tarvitse olla osallistunut Vörun instituutin konferensseihin. Toivomme artikkeleilta tieteidenvälistä ja vertailevaa näkökulmaa.

Päänumeroiden perussisältö muodostuu itämerensuomalaisten ja muiden Euroopan pienten kielten ja kulttuurien tutkijoiden – kieli- ja kirjallisuustieteilijöiden, folkloristien, arkeologien, kansatieteilijöiden, historioitsijoiden ja yhteiskuntatieteilijöiden – artikkeleista.

Esseistiikan osiossa julkaistaan populaaritieteellisiä artikkeleita, arvosteluja ja katsauksia. Erikoisnumeroina ilmestyvät teemakokoukset, monografiat, tutkimukset yms.

Julkaisujen kieli. Vörun instituutin toimituksia on alusta asti ollut monikielinen sarja. Vöron- ja vironkielisten artikkelien lisäksi otamme vastaan artikkeleita kaikilla itämerensuomalaisilla kielillä, poikkeustapauksissa myös muilla kielillä. Jokainen päänumero on vähintään kolmikielinen – alkuperäiskielisen artikkelin lopussa on aina vöron- ja englanninkielinen tiivistelmä.

Artikkelit tarkastetaan. Jokaisen artikkelin arvioi anonymisti kaksi, erimielisyyksien sattuessa kolme tarkastajaa. Sen jälkeen arvostelu lähetetään artikkelin kirjoittajalle.

Määräaika. Artikkeleita otetaan vastaan joka vuosi 15. helmikuuta saakka. Artikkelit julkaistaan saman vuoden julkaisussa.

Artikkelin muotoiluohjeet löytyvät Vörun instituutin toimituksia -julkaisun kotisivulta (wi.ee/toimonduso).

Toimittaja

PREFACE

Publications of Võro Institute have been published since 1997. Since 2007 the procedure of publication has been changed. There is a standing editor in charge, an international advisory board is involved and the series will be peer-reviewed. The publication will be registered in international indexing/abstracting services/databases.

Periodicity. Henseforward we aim to publish a main issue a year, in October, and according to material and will special editions will be published.

Theoretically and empirically well-grounded **papers are expected.** Publications are not limited to the presentations of the annual conferences of Võro Institute. We look forward to all contributions from the different fields of the study of language and culture. The interdisciplinary and comparative angle is welcome.

In the main section the contributions of researchers of Finnic and other European small languages and cultures – linguists, scholars of literature, folklorists, archaeologists, ethnologists, historians, and social scientists – are published.

In the section of essays the papers of popular interest, reviews and summaries are published. Thematic numbers, monographies, and ad hoc studies are published as special editions.

Language. Publications of Võro Institute have been since the very beginning a multilingual publication. In addition to the Võro and Estonian languages articles in all Finnic languages, and as an exception in other languages, are welcome. Each main edition is at least trilingual – the summary in Võro and in English will be always added to the original.

The papers are peer-reviewed. Each article is anonymously reviewed by two, in case of disagreement by three reviewers. The editor forwards the reviews to the author.

The deadline for papers is every year February 15. The papers are published in the issue of the year, in October.

Submission guidelines are available on the homepage of the Publications of Võro Institute (wi.ee/toimonduso).

Editor

SISUKÕRD

CONTENTS

<i>Tiiu Allas. Katse kumbada võru kirjanduse tüvitekste. „Haanja miis“ – ühtlasi nii võru kui eesti kirjanduse tüvitekst</i>	11
Katsõq kumbadaq võro kirändüse tüvitekste. „Haani miis“ – üteliidsi nii võro ku eesti kirändüse tüvitekst . . .	24
An attempt to touch the core texts of Võro literature. “Haani miis” – the core text of both Võro and Estonian literature . . .	24
<i>Natalia Giloeva, Maria Kok. Ičensienet, koiransienet ja kivilinduzet – kuinka eliölajien nimiä käännetään suomesta karjalaksi</i>	26
<i>Ičensienet, koiransienet ja kivilinduzet – kuis eloliisiliike nimmi soomõ keelest kafala kiilde ümbre pandas?</i>	43
<i>Ičensienet, koiransienet da kivilinduzet – kuibo elävien lajiloin nimilöi kiännetäh suomespäi karjalakse?</i>	44
<i>Ičensienet, koiransienet and kivilinduzet – Translating names of organism species and other taxonomical concepts from Finnish into Olonets Karelian.</i>	46
<i>Jüivä Sullõv. Vastne, rase, üsk ja nilbe: võro-eesti termini- ja sõnasegähüisi</i>	48
<i>Vastne, rase, üsk ja nilbe: võru-eesti termini- ja sõnasegadusi</i>	65
<i>Vastne, rase, üsk ja nilbe: Võro-Estonian terminological and verbal confusions</i>	66

**KATSE KUMBADA
VÕRU KIRJANDUSE TÜVITEKSTE.
„HAANJA MIIS“ – ÜHTLASI NII VÕRU
KUI EESTI KIRJANDUSE TÜVITEKST¹**

TIIA ALLAS

Tüvitekstist kui äratuntavast, kanoniseeritud lähtealusest, -teosest, tuumast ja ühtlasi uut loovast võrsumisallikast on viimasel kümnendil palju räägitud ja kirjutatud nii kirjandusteaduslikus kui ühiskondlikus plaanis, samuti on püütud määratleda Eesti (kirjanduse) tüvitekste (Veidemann 1999, Laak 2013, Merilai 2017 jt).

Võru kirjanduse tüvitekstide järele on seni pärinud peamiselt vaid Mart Velsker (Velsker 2006), leides, et „Võru kirjanduses näivad peaaegu puuduvat nn tüvitekstid – tekstid, mis võiksid moodustada kultuuri baaskihi, näiteks nõnda, nagu on sügaval eesti kultuuri „baasis“ sees Oskar Lutsu „Kevade“ või A. H. Tammsaare „Tõde ja õigus“ (Velsker 2006: 73). Velskri *näivust* on tähele pannud Hasso Krull, järeldades, et „Võru kirjandus on midagi sellist, millele saab läheneda ja millest võib ka eemalduda, mida saab mõista ja mitte mõista, tunnustada ja mitte tunnustada, mille suhtes võib võtta erinevaid hoiakuid ja mis sisaldab ka ise erinevaid hoiakuid, nii et ta ei saagi olla päris ühtne ei seest- ega väljaspoolt vaadates – seda enam et seal Mart Velskri sõnul “näivad peaaegu puuduvat nn tüvitekstid” ja “on vähe “puhast” kirjanikurolli”“ (Krull 2014: 43).

Siiski ühe pretendendi võru tüviteksti rollile Mart Velsker esitab, milleks on „Jaan Rääpo 1897. aastast pärit „Haani miis vidi lubjakive“ („Haanja miis““ (Velsker 2006: 73). Viimatine on nimelt esitatud tsitaadina, sest – 1897. aastast pole mitte pärit „Haanja miis“, vaid „Kasaritsa mehe kurbdus ja rõõm“, mis lei-

---

¹ Artikkel sai teoks TÜ kultuuriteaduste instituudi 2017/18. õppeaasta sügissemestril loetud aine „Eesti kirjanduse tüvitekstid“ kursusetöö tuules.

dub Jaan Rääpo (1880–1958) käsikirjalistel värsilehtedel „Noore-ea luuletused“, mille originaal on tallel Vana-Võromaa Kultuurikojas (VK 2560 Ar. 810:1). Selle „asjaõiduse“ ja „Haanja mehe“ päritolulise ebamäärasuse juurde pöörduakse käesolevas kirjatükis tagasi, aga esmalt osundatakse, et arutluse peamiseks eesmärgiks on tõestada, et „Haanja miis“ on võru (kirjanduse) ainuke tüvitekst, kandes ehk kõige täpsemini välja kitsama alusteksti määratluse (Laak 2013, Merilai 2017). Väite üheks lähteks on see, et „Haanja mehe“ laulu teavad nii võrukesed kui teised eestlased, st lugu on tuntud seest- ja väljastpoolt vaadatuna. Ja viimati on „Haanja miis“ ka ainuke, mis on nii võru kui eesti kirjanduse tüvitekst, sest selle mõiste alternatiivseid tõlgendusi/variante otsides on Arne Merilai leidnud ka väite: „on hulk tüvitekste, mis on tegelikult murdekeelsed“ (Merilai 2017: 744).

Just, murdekeelsed on näiteks nii Puhja köstri Käsü Hansu kaebelaul „Oh, ma vaene Tardo liin!“ kui „Haanja mehe“ lugu, Gustav Suitsu „Kerkokellast“ rääkimata.

Mart Velsker kirjutab ülalpool viidatud arutluse enne esimest võrukeelset laulupidu, mis toimus 2008. aastal. Nüüdseks on peetud viis rahvarohket Uma Pido (2008., 2010., 2013., 2016. ja 2018. aastal), mille tõttu võib ka võrukeste laulupidu pidada võru tüvitekstiks, nagu peab Rein Veidemann tüvitekstiks eesti üldlaulupidu (Veidemann 1999). „Tüvitekstiks muutub mingi kultuuriavaldus just oma siirete rohkuse tõttu teistesse kunstivaldadesse, oma seotuse tõttu teiste tekstidega, aga samuti selle tõttu, et ta mõjuväli laieneb kogu ühiskonnale“ (Veidemann 1999). Uma Peo repertuaari vajadus on sünnitanud näiteks „Uma Pido popurii“, mis sisaldab „Haanja miist“, Jan Rahmani „Kõnõtraati“, Aapo Ilvese Eurovisioonile jõudnud lugu „Tii“ ja mitmeid teisi tuntud võru laule, olles ühtlasi ehe näide tüvitekstsete siirete koosavaldumisest ehk uue teksti/terviku moodustumisest. Samuti tõeluse, et võrukeelseid laule õpivad ja laulavad nii mudilased kui täiskasvanute koorid, rahva poolt elavalt vastuvõetud sündmuseks on kujunenud võrukeelsete kaverite loomine jms. Kahtlemata on Uma Pidost kujunenud võrukesi enim kokku toov ja liitev sündmus, mis aitab kanda ja hoida võrukeste identiteeti (Laan 2018: 83).

„Haanja mehe“ ebaselge päritolu

„Haanja mehe“ päritolu selgitamiseks on avanud rahvalaulude tundja ja muusik Lauri Õunapuu Arhailise Meestelaulu Seltsi koduleheküljel foorumi (ÕL), kus toob ära Jaan Räppo originaalteksti (tsitaadid ja luuleread on muutmata kujul), mille Räppo 1955. aastal Kiievis ümber kirjutas oma käsikirjalisse laulu-luule vihku (patakas köitmata A4-formaadis pabereid mapivahel), mis kannab pealkirja: „Noore-ea luuletused 1895–1906 aa Võrumaal ja Peterburgis“.

Sissejuhatuses kirjutab Räppo: „Mu „Noore-ea luuletused“ sündisivad veel tol ajal, kui ma Kasaritsas karjas käisin ja Wõru linnakoolis õpisin 1895–1897 /---/ Mingid võimalusi ei olnud neid trükkida siis mul ei Wõrumaal ega Peterburgis /---/“ Edasi kirjeldab Jaan Räppo, kuidas ta käsikirjad on temaga kaasas rännanud ning kuidas mõned on kaduma läinud. Samuti on ta käsikirju kaks korda ümber kirjutanud. Viimase ümberkirjutuse alusel on ta siis vormistanud Kiievis selle, mis Eestimaale on saadetud ning Võru muuseumis säilitatakse:

Kasaritsa mehe kurbdus ja rõõm

(Pilkelaul)

*Kasaritsamiis' vei katskõrd päival
Lubjakivve Võrole.
Ei ole otsa elovaival,
Vaivald hõljob hobõne.*

*Tima puudsõ ratta-tele'
Kriigutseva kangeste.
Vana' tutva' Eestivele'
Naaru püüdva peosse.*

*Kuule, kulla poodi herra
Lase tümmä tõkatid,
Et mo ratta ei tees kärrä,
kui nää' juuskva uulitsid.*

*Miis viil' pallõl poodi säksa:
"Kas sa lupad tsörgada!
"Selle eest on tarvis maksta
Siis saad ühe heeringa."*

*Kui siis jõudsõ liinast välja
Hopõn oma mehega,
Ei sis inamb olnud nalja
Ratta kurva kriiksuga.*

*Hopõn hüpäp' kodo poole,
tee see tolmas' tubliste
Ots oll täämba kivve veole -
Hirhub rõõmsa hobõne.*

*Kotoh ootse urvakille
Naine lubjakivilast,
Miis see rattil lammakille
Noorskas unõh magusast.*

*Kasaritsa mehe elu
On nii kurb ja naljakas...
Nagu popsi hurtsik, talu
Peremees on joodikas!*

Lauri Õunapuu võtab foorumis eeskätt diskuteerida Marju Kõivupuu väidetuga, mille kohaselt Räppo tekst on tegelikult pikem, kui need sõnad, mis tundengilauluks lühenenuna rahvasuus tänini käibel. „Ja Kasaritsa mehest on saanud aja jooksul hoopis Haanja/Haanimiis. Originaal pealkiri on „Kurb laul“, laulu originaali sain omal ajal Võru Koduloomuuseumist, kus on tallel Räppo käsikirjaline lauluklade/värsivihik“ (ÕL).

Õunapuu meelest on tehtud ennatlikud järeldused „Haani mehe“ autorlust Räppole omistades: „Kindlasti on tegu kahe täiesti erineva lauluga, kui see Räppo luuletatud lugu on üldse kunagi lauluks saanud!“ (ÕL)

Õunapuu toob foorumis erinevatest folkloorsetest allikatest näiteid rahvalaulu „Tsörka no tsörka, Haani miis, mullõ jääs

pütütäis“ olemasolu kohta (nt lõiguke 1898. juuli Postimehes, kus kirjeldatakse Haanja ja Rõuge elu), samuti nn heeringapüti-naljade kohta laiemalt. „Nii, et umbes aasta hiljem oli see laul koos heeringamotiiviga juba üldiselt tuntud ja seostatud Haanja-ga. On küsitav, kas ühe aastaga saab 17-aastase Räppo tekst muutuda Kasaritsamehest Haanjameheks ning läbida sisulisi suuri muudatusi!“ kahtleb Õunapuu.

„Haanja mehe“ loo päritolu selgitades jõuab Lauri Õunapuu me vaimse vanavara ehk rahvaluule juurde, mida peab võru kir-janduse (nii sisu kui teooria-ideoloogia) looja Kauksi Ülle (s 1962) võrukeste kirjanduse põhivõraks ehk võrendikuks: „Niguq võro kirändüse mõtõq ja tunnõq ummaq kinniq rahvaluulõn ja iidvannun hõimutundmiisi põhjun, nii um ka hindä ja uma kirändüse tõisilõ tiidvüstämädä jätmine ni hindäle hoitmine peri säältsamast hõimutundõ võrõndigust“ (Kauksi 2000: 12).

Niisiis on ka „Haani mehe“ mõte ja tunne rohkem pärit rahvaluulest kui „puhtast“ kirjanikurollist““ (Velsker 2006: 74) ja ühtlasi on **rahvas** olnud see, kes on aastakümnete jooksul lihvi-nud endale sobiva „Haani mehe“ variandi, teksti, mis Uma Pido laulikutes näeb välja selline:

Haanja miis

Muusika: rahvalik

Tekst: Jaan Räppo

Haanja miis vidi lubjakivve

kolm päiva Võrolõ.

Haanja miis läts Tiganigu puuti,

uma kolmõ kopkaga.

Tahtsõ osta püksünõpse,

uma higi-vaiva iist.

Haanja miis nägi silgupüttü,

Tiganiku leti iih.

Haanja miis pallõl' poodis'aksa:

"Esänd, lupa' tsurgada!"

Tsurka', no tsurka', Haanja miis,

uma leeväpalokõist.

Laul om otsah, laul om mõtsah,

ei lää inämb edesi.

Järgnevate näidete varal näeme selgelt, kuidas „Haanja miis“ on olnud alus- ehk prototekst lugematutele järglastele ehk metatekstidele (Laak 2013: 192).

Haanja miis

Contra

*haanja miis läts Tiganiku puuti
saina veeren näi batuuti
tahtse tuu pääl karata
karga no karga haanja miis
ütel kaupmiis Maarja-Liis
karga kasvai läbi lae
(Ilves jt 2005: 88)*

Kaia Jõgiste, Vastseliina Gümnaasiumi 12. klassi õpilase viie pääle looming:

*Haanja naane läts Konsumi mano
tahtse osta säält umale tanu
siis saas lõpuks tanu alla
ja lõppeks ära imä halla:
„otsi-otsi umale miis,
olõ-i sa jalus meil siin.“*

(Kirjutatud 18.12.18 Vastseliina Gümnaasiumi 12. klassi võru kirjanduse tunnis)

Tõesti, nagu kahe viimase näite puhul selgelt näha, „Haanja miis“ „provotseerib jätkuvat osalust ja retseptiooni, kas tõsist või iroonilist-paroodilist“ (Merilai 2017: 10).

„Haanja mehe“ üheks kultuurilooliseks siirdeks võib pidada seda, et Artur Adson sai/võttis häämeelega endale nimeks *Sännä miis*, Barnard Kangro *Antsla miis*, Jan Rahman *Kärgula miis* ja Aapo Ilves *Räpinä miis*.

„Haanja mehe“ lugulaulu väliseestlannast rahvamuusiku Reet Hendriksoni esituses-tõlgenduses kasutab Marko Raat oma uues filmis „Matusepäevikud“ (2019). „Tänapäeval lähevad läände

enamasti noored. Aga mis siis saab, kui visata sinna 50-aastased mehed? Nii küpses eas enam valutult ei kohandu ega sulandu. Eks nad jäävad ikka Haanja meesteks Tiganiku poes, kes peavad endalt pidevalt küsima, kas ja millal nad võivad oma leiva silgutiini tsurgata“ (Alla 2019: 19).

Vahekokkuvõtteks saab öelda, et „Haanja mehe“ võru tüvi-tekstiks liigitumise tagab a) üldtuntus nii võrukeste kui üldse eestlaste seas; b) prototekstiks olemine nii enne „Uma pido“ ehk rahva lihvitud lauluversiooni kui pärast.

Üks huvitavamaid üleskirjutatuna säilinud „Haanja mehe“ varasemaid versioone on Põlva kihelkonna rahvalauliku Alice Porosoni “Haanja mehe” sõnad:

*Haane miis läts Võro liina
uma kausikuurmaga
Haane miis läts Tõnissoni puuti
uma kolmõ kopkaga
Sääl timä nägi silgupüttü
Tõnissoni leti all.
Sõs timä pallõl poodiselli:
"Esänd, lupa no tsurgada!"
"Tsurka, tsurka, haane, haane
uma leivapalakõst!"
Kõtt sai täüs ja süä om tahhe,
nüüt või minnä laaluga.
Hõõ, hõõ, ho-ho-ho-ho-hoi-ai-jaa!*

RKM II 250 358/9

Eesti tüviteksti mõistet on kandnud/saatnud algusest ehk Jaan Unduski termini esmamainimisest (Undusk 1994) peale tähendus „rahvust loov tekst“. Võrukeste ehk võru kirjanduse puhul saab küsida ning vaadelda, kuivõrd on mingid tekstid olnud aluseks ja loonud hõimu- ja kogukonnatunnet, identiteeti. Enne võimalike üksiktekstide, **kandvate** tekstide (Merilai: e-kiri Marin Laagile 2012. a sügisest) väljatoomist püüan sedastada Pille-Riin Larmi eeskujul võru kirjanduse *teadvustatud* tüviaega (Larm 2017: 944). See algab 1987. aastal Kauksi Ülle esikkogu

„Kesk umma mäke“ ja Kõivu, Lõhmuse „Põud ja vihm Põlva kihelkonnas nelatõistkümnendama aasta suvõl“ ilmumisega, jõudes Kauksi Ülle tõhusal – nii loomingulisel kui korralduslikul – kasvatusel 1999. aastal laialdase võru kirjanduse aasta välja kuulutamise ja läbiviimiseni, mis päädib artiklikogumikuga „Võro kiränduse luumine“ (2000). Selles ilmunud Kauksi Ülle artikkel/manifest „Võro kirändüs – miä tuu um?“ sedastab jõuliselt võru kirjandusloo *tüve* ja *võra*, mida jõudsalt ja akadeemilise kandvusega uurib, tihendab ehk kasvatab edasi Mart Velsker, kelle doktoritöö „Lõunaeesti kirjandusloo kirjutamise võimalusi“ sai valmis 2014. aastal. „Tõepoolest tundub, et võru kirjanduse iseseisvumisprotsessi otsustav hetk ajastus võru kirjanduse aastasse ja vahetult sellele järgnenud aega – sinna koonduvad mitmed põhimõttelised tõlgendusliku iseloomuga teod ja tekstid“ (Velsker 2014: 51).

See tüviaja tuum ehk Velskri sõnastatult võru kirjanduse aastale (1999) vahetult järgnev aeg kestab siinkirjutaja meelest 2005. aastani, mil sündis mitu otsustavat kirjanduslikku tegu, mil peaaegu kõigil on ka teatud tüvitekstsuse mekk man:

- ilmub „Viie pääle“ ehk meestelaulu koondkogu koos CD-plaadiga, mis koondab Aapo Ilvese, Jan Rahmani, Contra, Olavi Ruitlase ja Pulga Jaani loomingu; *viie pääle* kui üks võru intertekstuaalsuse tüüpvõte;

- ilmub Kauksi Ülle CD-plaat „Imäplaat“ tema enda loodud ja sisseloetud maausupalveliste lauludega (tinglik järg sellele – Kauksi Ülle luulekogu „Imäpuu“ – ilmub 2018. aastal);

- kui seni oli Kauksi Ülle ainum võru naisluuletaja – vähemasti autorikogude väljaandmise mõttes, siis nüüd lisanduvad Milvi Panga (s 1945) (lasteluule)kogu „Läämi kaemi!“ ja Leila Holtsi (s 1981) „Põimaja kuu all“.

Madis Kõivuga samast külast pärit Leila Holtsi 2005. aastal ilmunud „Põimaja kuu all“ on jäänud seniajani viimaseks noore inimese võrukeelseks debüütksõnaks – mõtlemapanev fakt, mis ainult kinnistab kuldse tüviaja olemasolu võru kirjanduses, mis loodetavasti ei jää igaveseks kuldkollaseks hilissüüsi tagantvalguseks, kui *kõivulik* olla, Kõivu öeldut pruukida.

Kuigi võru liikumise alguspuhangu ajal unistati Uandi vabariigist ja selle artiklikogumiku ilmumise aasta jaanuaris 2019,

arutledes ajale jalgujääva Kaika suveülikooli tuleviku üle, pakuti Seto Kuningriigi sarnase ettevõtmisena välja ka Võru Vabariigi mõte, ei saa me võru kirjanduse potentsiaalsete tüvitekstide puhul kaaluda nende rahvust loova tähenduse üle. Küll aga võiksid need olla olulised paikkondliku identiteeditunde kujundaja ja kinnistajana, mis oleks eeskätt võimalik olnud selgesisulise ja -sihilise kirjandusõppe kaudu koolides. Kuigi 1990. aastate teisel poolel tehti jõulisi katseid võrukeelse kirjanduse Lõuna-Eesti koolide kirjanduse ainekavva jõudmisel (nt Arne Merilai artikkel „Võrukeelse kirjanduse õpetamisest koolis“), pole õpetajad ja/ehk koolid seda arvestatavas mahus ja tasemel teoks teinud. Merlin Mürk küsitles 2012. aastal Vana-Võromaa koolide eesti keele ja kirjanduse õpetajaid, saamaks teda, missuguses seisus on Vana-Võromaa koolides võru kirjanduse õpetamine. Küsitlusele vastas 31 õpetajat. Uuring näitas, et vähemalt pooltes Vana-Võromaa koolides on üks, harvemal juhul kaks entusiast, kelle südameasjaks on tutvustada võru kirjandust õpilastele ja seda analüüsida. „Samas teevad nad seda vaid mõned korrad aastas“ (Mürk 2013: 34). Sellegipoolest arvas enamik Merlin Mürki korraldatud küsitlusele vastanuist, et võru kirjandust tuleb õpilastele õpetada.

Oma tööalasele kogemusele toetudes väidab siinkirjutaja, et seis võru kirjanduse õpetamisega pole praegu, seitse aastat hiljem sugugi paranenud, pigem on aset leidnud üleüldine lugemisest ja kirjandusõppest ning esteetilise pädevuse omandamisest võõrdumine.

Seega esitab siinkirjutaja esmalt loendi võru kirjanduse **kandvatest** tekstidest, mille tunnetusliku väljavalimise üheks kriteeriumiks on laialdane pruukimine läbi aastate nii suusõnal, sh nii teatri- ehk esitus- kui kirjavormis, ja tuntus rahva hulgas, jättes teadlikult välja laulud (nt Pulga Jaani „Egämehe reinlendiri“ ehk „Tulõ’ aga tulõ“; Enn Tuulingu „Vana sann“; Jan Rahmani „Kõnõtraat“; „Määne om seo maa“ jt):

- Jaan Lattik „Edimäne armastus“ ja „Esä“, mida on esitatud väga sageli kõikvõimalikel õpilasüritustel;
- Artur Adsoni kanoniseerunud luuletus „Kui elli ma viil Sännä koolimajan“;

- Jan Rahman „Sõit“ DVD – Jan Rahmani bussisõiduteemaline näidend ühes vaatuses Hansahoovi teatri esituses (2006. a suvelavastus).

Kui Eesti riik ehk Haridus- ja Teadusministeerium oleks enam piiritletud – ja ka survestavama – kirjanduse ainekava kaudu aidanud, oleks kooliharidusega kaasnevad võru kirjanduse kandvad tekstid olnud:

- Artur Adson. Mälestustekogumikud: „Neli veskit“, „Väikelinna moosekant“, „Ise idas – silmad läänes“ „on unikaalsed mälestused, mis kirjeldavad kirjaniku lapsepõlvemaad 19. sajandi lõpus ja annavad üksikasjaliku pildi 20. sajandi alguse vaimsetest suundumustest“ (Kronberg 2010). Ehk Tiina Kirsilt määratlusabi laenates „Artur Adsoni mälestused võru/lõunaeesti autobiograafia tüvitekstina“ (Tiina Kirss „Vana tuuletallaja: August Kitzbergi mälestused eesti autobiograafia tüvitekstina“);

- Madis Kõiv, Aivo Lõhmus. „Põud ja vihm Põlva kihelkonnas nelätõistkümnendama aasta suvõl“ (Priit Pedajase lavastuses esietendus Eesti Draamateatris 26. aprillil 2019). Pekri-lugu oluks, st ongi nagu lõunaestlaste Vargamäe;

- Kauksi Ülle „Paat“ („Ajatu klassika tähistamise kõrval võib aga jälgida [tüviteksti] mõistevälja avarumist ka piirnevatele aladele nii üldise kaanoni sees kui ka väljas: /---/ 101 kirjandusteost Rein Veidemanni tõlgenduses /---/“ (Merilai 2017: 744), mille hulka kuulub ka Kauksi Ülle „Paat“).

Tiit Hennoste meelest on isegi eesti tüvitekst pigem midagi pooliiolevat (Hennoste 2011: 1146), mis siis veel võru omast rääkida. Aga tüvilauseid või -lõike ning kinnistunud kujundeid juba leidub. Näiteks:

- *Kesk umma mäke* Kauksi Üllelt (nt Tea Avarmaa luuletuses „Võtaq hääs!": *Nii saisat iks kesk umma mäke / valgide päiega latsõkõsõq näpu otsan*. Võro-Seto tähtraamat 2012: 28);

- *Kakk ikk raah Kauksi Üllet* – luuletus on võetud mitmetesse õpikutesse tekstinäiteks ja antoloogiatessegi (nt „Varjatud ilus haigus“, koostanud Kajar Pruul);
- *Ja kõik süüid om veren. Määne veri siseh juusk, sääne õkva olõtki* Madis Kõivult Peetso Saamo monoloogis „Põuas ja vihma“;
- *Võro om nigu virdsalomp, sais ja haisas. Ma' olõss tuu kadakapesä jo ammu maa päält är' kaotanu'* Madis Kõivult Pekri perepoja Friedrichi ehk Vardi suhu panduna „Põuas ja vihma“;
- *Aigu om Jan Rahmanilt*;
- *Jt.*

Võru kirjanduse kõige kandvam alustekst on tõepoolest „Haanja mehe“ lugu, mis laotub liivakellakujulise kahevõrase puuna nii enne käibele jäänud tüüpteksti kui pärast seda (Contra „Haanja miis“ jt). Ka „Haanja mehe“ kui laulu, muusikapala lugu on paelunud mitmeid uurijaid, nii leidub näiteks lisaks Arhailise Mees-
telaulu Seltsi väljaandele virtuaallehekülg „Eesti meel“ (EM), kus laulu lugu avatakse muusiku Reet Hendriksoni plaadil „Reet“ (1969) olevast „Haani mehe“ tõlgitsusest lähtuvalt. „Hendriksoni lauljatee algustulp „Haanja miis“ on tuttav laul uues rütmikuues. Reeda hääles on siin järsku lõunaeestilike kün-
gaste avarust. Ta elab kogu südamega kaasa vanale kivivedajale, nagu oleks viimane tähtis osa iga eestlase elust ja hingest...“ (Kork 1970).

„Haanja mehe“ muusikalisi tõlgitsusi on palju, üks tabava-
maid on Peeter Tooma, Tarmo ja Toomas Urbi „Lihtsad laulud“ (vt ERR-i digiarhiivi veebiaadressil <http://arhiiv.err.ee/vaata/lihtsad-laulud>).

Artikkel sedastab ja piiritleb võru kirjanduse ühe tüveaja aas-
tatega 1999–2005, mis on oluline selles mõttes, et just siis kin-
nistub võro kirjandus kui niisuguse – ka nimetusena! Ja nagu rõ-
hutab Pille-Riin Larmgi, on rahva ja riigi elus kindlasti rohkem

kui üks tüviaeg (Larm 2017: 944), millest uusim algab käesoleva artikli autori hinnangul siis, kui ilmub taas noore autori võrukeelne teos, olgu siis luule- või proosakogu või sootuks midagi virtuaal-vormis.

Võrukeste kandvad tekstid on jäänud seni peamiselt ainult käputäie kirjandushuviliste pärusmaaks selle tõttu, et napib võrumaise missioonitundega õpetajaid, kes valiks teadlikult võru ja lõunaeesti kirjanike loomingut selle niigi õhukeseks jäänud kirjandusõppe täiteks, kimbutades õpilasi rühmatöödega (ka neid, kes vajaksid rahu ja omaette olemist), selgitamaks näiteks mõistet *kõivulik*. Veel kord Kauksi Ülle võru kirjandusloo visandust tsiteerides: „/---/ nii um ka hindä ja uma kirändüse tõisilõ tiidvüstämädä jätmine ni hindäle hoitmine peri säältamast hõimutundõ võrõndigust“ (Kauksi 2000:12).

Võrukesed pole eraldi rahvus ja küllap sellest ka teadvustamata jätmine: „Seega – rahvuslikku teadvust loob üksnes teadvustatud ja interpreteeritud kirjandus. Teosed koos oma tõlgendustega alates kirjandusloost kuni kooliõpetuseni“ (Hennoste 2011: 1146).

Lõpetuseks jääb ehk õhku küsimus, et kui „Kalevipoeg“ siiski on eesti kirjanduse tüvitekst (Laak 2013), siis kumma, kas eesti või võru kirjanduse sekka kuuluvad nüüdseks kolm osa eesti- ja võrukeelset piltepost „Kalevipoeg“, millest praeguseni on ilmunud kolm raamatut (2014., 2016. ja 2017. aastal)?!

Kasutatud kirjandus

Alla, Hendrik 2019: Viimased avatud kirstud. Intervjuu filmirežissöör Marko Raadiga. *Postimees* 28. jaanuar lk 19.

Hennoste, Tiit 2011: Heroism ja eksistentsialism. *Looming* nr 8, 1139–1148.

EM = Eesti meel – blogi: <http://eestimeel.blogspot.com/2013/04/reeda-kurb-laul.html>

Ilves jt 2005: *Viie pääle*. Räpinä: Väiku Välläandja.

Kauksi, Ülle 2000: Võro kirändüs – miä tuu um? – *Võro kirändüse luumine*. Toim. Kauksi Ülle, Nele Reimann. Võro Instituudi toimõtiseq 7. Võru: Võro Instituut, 264–273

- Kork, Jyri 1970:** Kolm moodsat heliplaati – kolm noort lauljat. *Mana*, XXVII nr 1), 78–81.
- Kronberg, Janika 2010:** Artur Adson. Mälestustekogumik. *Eesti Päevaleht* 28. mai, lk 20.
- Krull, Hasso 2014:** Väesolev võru vaim. Millal juhtub võru kirjandus? – *Vikerkaar* nr 6, lk 43–48.
- Laak, Marin 2013:** „Kalevipoeg“ kui tüvitekst. – *Keel ja Kirjandus* nr 3, 192–209.
- Laan, Triinu 2018:** Võrukeelne laulu- ja rahvapidu Uma Pido – korraldusprotsessi ja vaimse kultuuripärandi kasutuse analüüs. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Larm, Pille-Riin 2017:** Head uut tüviaastat! – *Keel ja Kirjandus* nr 12, 944–945.
- Merilai, Arne 1998:** Võrukeelse kirjanduse õpetamisest koolis. – *Võro instituudi toimõtisõq* 3. Tartu-Võro: Võro Instituut, 76–87.
- Merilai, Arne 2017:** Tüviteksti mõistest. – *Keel ja Kirjandus* nr 10, 737–752.
- Mürk, Merlin 2013:** Võru kirjanduse õpetamise võimalusi Vana Võrumaa Gümnaasiumides kirjanduskursuse „Uuem kirjandus“ näitel“. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Undusk, Jaan 1994:** Rahvaluuleteksti lõppematus. Felix Oinas, soome meetod ja intertekstuaalne „Kalevipoeg“. – Felix Oinas, Surematu Kalevipoeg. (Keele ja Kirjanduse Raamatusari 1.) Tallinn: Keel ja Kirjandus, 147–174.
- Veidemann, Rein 1999:** Laulupidu kui eesti kultuuri tüvitekst. – *Sirp* 17.09, 3: <http://www.sirp.ee/archive/1999/17.09.99/Sots/sots1-4.html>
- Velsker, Mart 2006:** Milline on kirjanduse osakaal võru kultuuriloos? – Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringu keskuse aastaraamat V, 2005, 71–77.
- Velsker, Mart 2014:** Lõunaeesti kirjandusloo kirjutamise võimalusi. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- ÕL = Öunapuu, Lauri:** Arhailise Meestelaulu Seltsi kodulehekülje foorum <http://meestelaul.metsatoll.ee/foorum/read.php?9,2385>

Tiia Allas: Katsõq kumbadaq võro kirändüse tüvitekste. „Haani miis“ – üteliidsi nii võro ku eesti kirändüse tüvitekst

Tüvitekstist ku ärqtuntavast, kanoniseeritüst alostekstist, -teos-sõst, jüväst ja üteliidsi vahtsõt luuvast võrsumislättest om viimätsel kümnen dil pallo kõnõld ja kirotõt nii kirändüstiidüse ku ütiskunna plaanin. Niisama om püvvvet paika pandaq Eesti (kirändüse) tüvitekste.

Võro kirändüse tüvitekste perrä om seeniq küsüt harva. Ku tuud om tett (nt Mart Velsker), om lövvvet, et tan paistusõq tüviteksti q – tekstiq, miä võisiq moodustaq kultuuri baaskihi, näütüses nigu eesti kirändüsen Oskar Lutsu „Kevade“ vai Anton Hansen Tammsaare „Tõde ja õigus“ – piaaigu puudu ollõv.

Ütes põhilidsõs pretendendis võro tüvitekste rollilõ om peet Jaan Räppo 1897. aastagast peri laulu „Haani miis“. Seon artiklin arotõlõski kirotaja pikembähe taa võro tüviteksti üle, a pututas ka tõisi päämäidsi võro tekste. Muuhulgan andas tan nimekiri võro kirändüse kandvist tekstest, mink vällävalimisõ ütes alosõs om laqa pruukminõ läbi aastidõ nii suusõnalidsõlt ku kirän, ja ka tuu, et rahvas taad teksti häste tiid.

Tähüssõnaq: tüviteksti q, võro kirändüs, lõunõeesti kirändüs, eesti kirjändüs, võro kiil

Märksõnad: tüvitekstid, võru kirjandus, lõunaeesti kirjandus, eesti kirjandus, võru keel

Tiia Allas: An attempt to touch the core texts of Võro literature. “Haani miis” – the core text of both Võro and Estonian literature

A core text as a recognisable, canonized basis, initial work, essence and as a new creative sprouting source at the same time has been discussed and written about to a great extent in the last decade both in literary studies and in the social sphere; also, attempts have been made to specify the core texts of Estonia(n) literature.

Not much interest has been shown in the core texts of Võro literature. In a few cases (e.g. Mart Velsker), it has been concluded that core texts – texts which could form the base layer of culture, as “The Spring” (“Kevade”) by Oskar Luts or A. H. Tammsaare “Truth and Justice” (“Tõde ja õigus”) in Estonian literature – appear to be nearly absent.

One of the main pretenders to the role of a Võro core text has been held to be Jaan Rääpo’s song “Haanja miis” from the year 1897. In this article, the author discusses this Võro core text in length, but also touches upon other main Võro texts and presents, inter alia, a list of fundamental texts of Võro literature, which were selected on the basis of the criterion (among other criteria) of widespread use both orally and in writing throughout the years and its reputation within the public.

Keywords: core texts, Võro literature, South Estonian literature, Estonian literature, Võro language

Tiia Allas
Võro Instituut
Tarto 48
65609 Võro
tiia.allas@wi.ee

IČENSIENET, KOIRANSIENET JA KIVILINDUZET – KUINKA ELIÖLAJIEN NIMIÄ KÄÄNNETÄÄN SUOMESTA KARJALAKSI?

NATALIA GILOEVA
MARIA KOK

1. Johdanto

Artikkelimme käsittelee uutisteksteissä esiintyvien eliölajien nimitysten ja muun taksonomisen sanaston kääntämistä valtakieleltä vähemmistökielille eli suomesta liivinkarjalaksi. Tarkastelemamme käännöskonteksti on valtakunnalliset Suomen Yleisradion (YLE) kotimaan uutiset, joiden pohjalta koostetaan Karjalankielinen viikkokatsaus eli Yle Uudizet karjalakse. Artikkelin perustuu esitelmään Võru instituutin konferenssissa *Ohustatud kohalikud keeled digiajastu meedias* 19–20.10. 2018.

Suomen yleisradio Yle aloitti karjalankieliset uutislähetykset helmikuussa 2015. Aluksi lähetykset kuuluivat vain Pohjois-Karjalan alueella. Myöhemmin kuuluvuusalueetta laajennettiin Pohjois- ja Etelä-Savoon. Nykyisin Yle Uudizet karjalakse on valtakunnallinen: kerran viikossa lauantaisin lähetetään karjalankielinen viikkokatsaus, joka on myöhemmin kuunneltavissa verkossa Yle Areenan kautta. Areenalta löytyvät myös uutislähetysten tekstit. Ylen verkkosivuilla ilmestyy lisäksi viikoittain kolme laajempaa karjalankielistä uutisartikkelia.

Karjalankieliset uutiset on Yle Pohjois-Karjalan, Karjalan kielen seuran yhteinen projekti, jota on ollut edistämässä myös Itä-Suomen yliopiston Kiännä!-hanke.¹ Uutisten kääntäjänä ja

---

¹ Kiännä-hankkeen (Koneen Säätiö 2015–2018) sivut: <http://kianna-hanke.blogspot.com/p/esittely.html>. Käsillä oleva artikkeli on kirjoitettu hankkeessa *KATVE: Muutto ja kielellinen eriytyminen: karjala Tverissä ja Suomessa* (SA 314848); hankkeen sivut: <http://www.uef.fi/web/katve>

lukijana toimii Natalia Giloeva – karjalaksi Hiloin Natoi. Uutiset ovat osa karjalan kielen elvyttämishanketta: tarkoitus on paitsi tarjota karjalankielistä ohjelmaa myös kehittää sanastoa ja luoda karjalan kielelle kokonaan uusi tekstilaji. Uutisissa käytetty kielimuoto on *liygi* eli *livvinkarjala*, joka on myös uutistenlukijan oma äidinkieli.

Uutisten kääntäminen karjalaksi on jatkuvaa valintojen, joskus myös kompromissien tekoa. Toisaalta uutisten tulee olla karjalaisten omaa kieltä. Toisaalta niiden pitäisi ainakin jossain määrin avautua myös suomalaisille, jotta heidätkin saataisiin kiinnostumaan ohjelmasta ja itse karjalan kielestä. Kun esimerkiksi ohjelman nimestä alussa päätettiin, Ylen edustajat valitsivat tarjotuista vaihtoehtoista – *Yle viestit karjalakse* ja *Yle uudizet karjalaksi* – jälkimmäisen, koska sitä pidettiin ymmärrettävämpänä. Karjalaksi uutiset voi toki olla *uudizet* mutta tavallisemmin vielä *viestit*. Ohjelman nimessä *uudizet* toimii kädenojennuksena niille kuuntelijoille, joille karjalan kieli on uusi tuttavuus. Uutisesta yleisnimenä käytetään kuitenkin vastinetta *viestit*, tähän tapaan: ”Tämän nedälin *Yle uudizis karjalakse* on moine *viestine* - - - .”

Myös uusien sanavastineiden laatiminen kuuluu kääntäjän rutiineihin. Vaikka karjalan kieltä on kehitetty jo pitkään ja sanakirjoja ja muita apuneuvoja on saatavilla, joka viikko on tarpeen kehittää ainakin yksi uusi sana tai ilmaus. Tämä ei aina johdu sanojen puutteesta: ilmeisin tarjolla oleva vastine ei aina kuvaa Suomen oloja tai ei muuten sovi kontekstiin, tai sitten se voi herättää kuulijoissa negatiivisia mielleyhtymiä. Esimerkiksi suomen *komentajan* vastine on useissa sanakirjoissa *komandiiru*. Venäjän karjalaiset käyttävätkin sitä mutta Suomen karjalaiset mieluummin eivät, sillä se assosioituu heidän mielessään sota-ajan ikäviin kokemuksiin. Toisaalta, jos uutisiin tarvitaan vastine sanalle *sotilas*, molemmin puolin rajaa hyväksytään *saldattu*, vaikka vaihtoehtoinen ilmaus *sodilas* olisi myös tarjolla. Vaikka *saldattu* on venäläislainaa, siihen ei ilmeisesti liity samanlaisia poliittishistoriallisia rasitteita kuin *komandiiruun*. (ks. Giloeva 2019)

Kuinka kääntäjä sitten voi tietää – tai arvata – millaiset sanavastineet toimivat ja mitkä eivät? Martti Luther neuvoi aikoi-

naan kääntäjät kaduille ja toreille kuuntelemaan, miten tavallinen kansa puhui (ks. Huhtala 2007: 49). Kääntäjän kannattaakin pitää tiiviisti yhteyttä kohdekielen käyttäjiin. Karjalankielisillä puhujayhteisöillä Suomessa ja Venäjän puolella on paljon hiljaista tietoa omasta kielestään, myös sen eri murteista. Ennen kuin kääntäjä lähtee lainaamaan tarvitsemaansa sanavastinetta vieraasta kielestä – suomesta, venäjältä tai englannista – kannattaa aina kysellä selvittää, löytyisikö omakielinenkin vastine. Tärkeitä ”katuja ja toreja” nykypäivän kääntäjälle ovat Facebook ja muu sosiaalinen media. Käännöstyön ja sanaston kehittämisen tueksi järjestetäänkin säännöllisesti Facebook-kysely *Kuibo parem karjalakse*, jossa etsitään karjalankielisiä vastineita haasteellisille suomalaisille sanoille tai testataan, mikä tarjolla olevista sanavaihtoehdoista olisi paras. (ks. Giloeva 2019.)

Yksi haasteellisten sanojen ryhmä, joka käännöstyössä säännöllisesti tulee vastaan, on eliölajien nimistö ja muu lajitaksonominen sanasto. Lähestymme tässä artikkelissa lajinnimien kääntämistä käytännön ongelmanratkaisutilanteina. Kuvailimme, analysoimme ja arvioimme konkreettisia tapauksia, joissa käännettävänä on ollut jokin eliölajin tai lajiryhmän nimi ja pohdimme, millaiseen lopputulokseen päästiin ja millä keinoin, kuinka onnistuneena onnistuneeseen käännösratkaisua voidaan pitää sekä millaisia periaatteita ja hyviä käytänteitä tapausten pohjalta voidaan johtaa tulevien käännösprojektien ja karjalankielisen sanaston kehittämisen varalle.

2. Taksonomiset nimitykset haasteena käännöstyössä

Mitä eliölajien nimitykset oikeastaan ovat? Ovatko *talitiainen*, *kaulushaikara* tai *haavanpunikkittati* yleisnimiä, erisnimiä vai peräti termejä? Parhaiten niitä voisi ehkä luonnehtia yleisnimiksi, joilla on termimäisiä piirteitä, vaikka ne eivät varsinaisia termejä olekaan. Lajinnimet voivat olla ikivanhoja, eivätkä ne aina ole tieteellisesti tai edes tiedollisesti motivoituneita. Nimitysten tarkoitteet on kuitenkin täsmällisesti määritelty ja niistä on yhteisesti sovittu: tiettyä nimitystä käytetään vain tiettyyn eliölajiin kuuluvista yksilöistä. Lajinnimistöä pyritään myös pitämään ajan

tasalla ja harhaanjohtavat nimitykset pyritään korvaamaan paremmilla. Nimistö kokonaisuudessaan pyritään pitämään johdonmukaisena ja eliölajeista saatu uusi tieto halutaan tehdä näkyväksi myös nimitysten tasolla. Vaikka lajinnimitykset eivät ole varsinaisia termejä, ne ovat kuitenkin aivan erityinen appellatiivien ryhmä. (Ks. esim. Olthuis 2007; Pitkänen-Heikkilä 2018)

Eliölajien nimitykset, sellaisina kuin niitä tieteellisissä esityksissä ja yleistajuisessa tietokirjallisuudessa käytetään, kuuluvat taksonomisiin nimityksiin. Taksonomia on biologian ala, joka tutkii, kuvaa ja luokittelee eliölajeja ja eliöryhmiä niiden ominaisuuksien ja sukulaisuussuhteiden perusteella ja pyrkii esittämään koko eliökunnan tai jonkin sen osan systemaattisena ja hierarkkisena kokonaisuutena. Tärkeä tehtävä luokittelussa ja sen esittämisessä on taksonomisilla nimityksillä, joihin kuuluvat lajinnimien ohella myös ylempien käsitetasojen nimet ja termit. Taksonomisten lajinnimien tarkoitus on erottaa eliölajit toisistaan mutta usein myös havainnollistaa lajin paikka muiden lajien joukossa: sama lintuyksilö ei voi samanaikaisesti olla sekä viirupöllö, lapinpöllö että helmipöllö. Kaikki mainitut lintulajit ovat silti toisilleen sukua, ja myös nimistä näkyy, että ne kuuluvat pöllöjen sukuun. (ks. luomus.fi > *evoluutio ja luokittelu*; laji.fi; ToL)

Kuuluisimpia taksonomisia kuvauksia lienee Carl von Linnén *Systema Naturae* (1758), jonka mukaan eliömaailma voidaan ryhmitellä hierarkkisesti *luokkiin, lahkoihin, sukuihin ja lajeihin*. Taksonomisia nimityksiä ovatkin varsinaisten lajinnimitysten ohella erilaiset yläkäsitteiden nimet, joilla viitataan lajia laajempiin eliöryhmiin ja joista ainakin ylempien käsitetasojen nimitykset – esimerkiksi *koppi-* ja *paljassiemeniset, niveljalkaiset* tai *selkärangaiset* ja *-rangattomat* – voidaan katsoa termeiksi. Moderni taksonomia noudattaa edelleen pääpiirteittäin Carl von Linnén periaatteita. Eliölajien ominaisuuksista, kehityksestä ja sukulaisuussuhteista tiedetään kuitenkin paljon enemmän kuin ennen, joten useiden lajien paikka eliöiden sukupuussa on vaihtunut ja hierarkkisia luokitustasojakin on tullut lisää. Tasojen määrä riippuu mm. esitystavan tarkkuudesta, mutta nykyisin käytössä ovat vähintään seuraavat: *kunta* (eläimet; kasvit; sie-

net), *pääjakso* (esim. selkäjännteiset), *luokka* (esim. linnut), *lahko* (esim. varpuslinnut), *heimo* (esim. siepot) *suku* (esim. kivitaskut) ja *laji* (aavikkotasku). Tarkemmissa tieteellisissä esityksissä käytetään myös välitasoja kuten *alaheimo* tai *alalahko*, ja perinteistä *kuntaakin* korkeampana käsiteportaana käytetään jakoa *aitotumaisiin* ja *esitumaisiin* eliöihin, joista jälkimmäiseen kuuluvat mm. bakteerit. (ks. esim. Pitkänen-Heikkilä 2018; luomus.fi > *evoluutio ja luokittelu*; laji.fi; ToL.)

Jos käännettävässä uutistekstissä esiintyy lajinnimi tai taksonominen yläkäsitteen termi, jolle kohdekielellä ei vielä ole vastinetta, kääntäjän tulee tietenkin kehittää tarvittava vastine mahdollisimman pian, sillä uutisen pitää yleensä olla valmis luettavaksi jo seuraavana päivänä. Kääntäjän kannattaa kuitenkin katsoa yksittäistä uutistekstiä pitemmälle ja arvioida, kuinka hyvin uusi käännösvastine sopii osaksi eliölajien taksonomista verkkoa.

Menestyksekkäs kääntäminen edellyttää paitsi kielitieteellistä asiantuntijuutta myös nopeaa ja tehokasta tiedonhakua. Kotoperäisille eliölajeille löytyy tavallisesti kansankielinen nimi sanakirjoista (esim. KKS). Karjalan Tasavallan sanastokomissio on v. 2005 laatinut *Fauna- da florasanaston* (FF). Erityisen tehokkaaksi on osoittautunut reaaliaikainen yhteydenpito karjalankieliseen puhujayhteisöön sosiaalisen median välityksellä (*Facebook* ja *Vkontakte*).

3. Aavikkotasku: vieraslajin nimityksen kääntäminen

Kuinka lajinnimi tulisi kääntää karjalaksi, jos itse lajia ei esiinny karjalan puhuma-alueella? Tällainen nimitys esiintyy seuraavassa uutiskatkelmassa (29.9.2017), ja kuten tekstistä käy ilmi, kyseinen laji (aavikkotasku) ei kuulu Suomen kotoperäiseen linnustoon.

”Kiteellä on nähty harvinainen lintulaji, **aavikkotasku**. Lintuharrastaja Markku Halonen kertoo, että **kivitaskua muistuttava aavikkotasku** bongattiin Puhoksen Koivikon pellolla. Halosen mukaan **aavikkotaskua** ei ole nähty aiemmin Pohjois-

Karjalassa ja koko Suomen alueellakin havaintoja on tehty aiemmin vain 25. **Aavikkotasku** viihtyy lintuharrastajan mukaan kuivilla mailloilla kaukana kaakossa, esimerkiksi **Lähi-idässä ja Kaspianmeren alueella.**” (Yle Uutiset 29.9.2017)

Nimitys *aavikkotasku* on muodoltaan yhdyssana (aavikko + tasku), jonka molemmilla osilla on vastine karjalan kielessä. Kokematon kääntäjä olisikin saattanut kävellä suoraan ”yhdyssana-ansaan” eli kääntää ensin osat kirjaimellisesti (*aavikko* > *kuivikko* ja *tasku* > *kormani*) ja päätyä sitten vastineeseen *kuivikkokormani*. Tällaista nimitystä Facebook-kyselyssä myöhemmin ehdotettiin, mutta ehdottaja ei välttämättä ollut vakavissaan. Karjalankieliselle *kuivikkokormani* ei herätä mielikuvaa mistään lintulajista. Se on lähinnä huvittava ”käännöskukkanen”, jollaisia syntyy, kun käännetään yhdysmuodosteita tai idiomeja osa kerrallaan, ottamatta huomioon niiden kokonaismerkitystä (esim. pyykkipoika ‘cloth peg’ > laundry boy; joulupukki ‘Father Christmas, Santa Claus’ > Christmas goat).

Aavikkotasku (*Oenanthe desertii*) ei siis ole kotoperäinen laji, mutta uutistekstissä mainitaan ”aavikkotaskua muistuttava kivitasku”, joka itse asiassa on paitsi näköislaji myös sukulaislaji (*Oenanthe oenanthe*). Kivitasku on kotoperäinen Suomessa ja Venäjän puoleisessa Karjalassa. Oli siis odotuksenmukaista, että lajilla olisi myös karjalankielinen nimi, mutta mikä?

Koska käännöksellä oli kiire, tiedonhaun tueksi järjestettiin välittömästi Facebook-kysely. Useat vastaajista osasivatkin kertoa, että kivitaskun nimitys livvinkarjalaksi on *iičäkki*. Samaa nimitystä tarjosi KKS (s.v. *iitšäkki; tšäkki*), Paateneen, Suistamon ja Salmin alueella myös asussa *tšäkki* ja Genetzin muistiinmerkitsemänä asussa *tšakki*. Myös FF:n (s.v. *каменка обыкновенная*) mukaan kivitasku on *iičäkki*, jonka rinnalle tarjotaan myös nimitystä *kivilindu*.

Koska *iičäkki* esiintyi useammassa sanakirjassa tai sanastossa ja oli tuttu myös useille Facebook-kyselyyn vastaajille, se oli mitä ilmeisimmin kivitaskun yleisesti käytetty kansankielinen nimi. Aavikkotaskun karjalankielinen vastine päätettiin siis muotoilla sen pohjalta. Uutistekstiä varten aavikkotaskun nimeksi valittiin *kuivikkoiičäkki*, ja kotoperäisestä kivitaskusta

päätettiin sillä kertaa käyttää nimitystä *kivilindu*. Näin myös tämä FF:n ehdottama uudempi nimitys tulisi kuulijoille tutuksi.² ”Kitiel on nähty harvinaisuutta linduluaduu: **kuivikkoičäkkii**. Linduloin suvaiččii Markku Halonen sanelou, gu **kivilinduu** juohattajua **kuivikkoičäkkii** nähtih Puhoksen Koivikon pellol. Halozen mugah **kuivikkoičäkkii** ei ole nähty aijemba Pohjas-Karjalas da kogo Suomengi alovehel sidä oli nähty vai 25 kerdua. **Kuivikkoičäkki** suvaiččou oletella kuival mual liidehčuras.” (Yle Uudizet karjalakse 29.9.2017)

Lopputulosta voi pitää onnistuneena yksittäisen uutistekstin tarpeisiin. Päätimme kuitenkin selvittää yksityiskohtaisemmin *kivitasku*-nimen taustan sekä kyseisen lintulajin taksonomian. Tällä tavoin käännöstyöstä saataisiin suurin mahdollinen hyöty tulevaa uutisointia ja sanaston kehittämistä ajatellen.

Sekä kotoperäinen *kivitasku* (*Oenanthe oenanthe*) että sen eteläisempi sukulaislaji *aavikkotasku* (*Oenanthe deserti*) kuuluvat varpuslintujen lahkoon (*Passeriformes*), jonka sisällä niiden aikaisemmin katsottiin kuuluvan rastaslintujen (*Turdidae*) mutta uudemman luokituksen mukaan sieppojen (*Muscicapidae*) heimoon ja edelleen kivitaskujen sukuun (*Oenanthe*). Maailmassa elää tällä hetkellä 27 kivitaskujen sukuun kuuluvaa lintulajia (Häkkinen 2004: 347, 2013: 93; laji.fi s.v. *kivitaskut*).

Jostain syystä kivitaskun sukulaislajien suomenkielisistä nimityksistä on poistettu suvunnimeen (*kivitaskut*) viittaava alkuosa (*kivi*), niin että perusosaksi on jäänyt pelkkä *tasku*. Perusosaan on sitten liitetty tarpeen mukaan määriteosia, jotka perustuvat lintulajin ulkonäköön, esiintymisalueeseen tai tyypilliseen asuinympäristöön, esimerkiksi *mustavyötasku*, *aavikkotasku*, tai *kyp-roksentasku*. (Häkkinen 2004: 348; laji.fi s.v. *kivitaskut*.) Suvunnimen tyypistämällä on ilmeisesti tavoiteltu lyhyttä ja nasevuutta: kovin moniosaiset nimet kuten **abessinianskalliokivitasku* olisivat kömpelöitä käyttää. Aivan ongelmatonta tyypistäminen ei kuitenkaan ole. Nimityksen perusosana pelkkä *tasku*

---

² Synonyymien ja muiden rinnakkaisilmaisujen karsiminen ei ole kuulunut *Yle uudizet karjalakse* -käännöstyön periaatteisiin. Synonyymia on osa kielen rikkautta ja elinvoimaa, jota ei tulisi liiaksi suitsia, varsinkaan vielä kehittymässä olevan kirjakielen kohdalla.

voi herättää mielikuvan erityisestä ”taskulintujen” suvusta tai heimosta, jollaista todellisuudessa ei ole olemassa. Lisäksi Suomessa elää muitakin lintulajeja, joiden nimitys on *tasku-*loppuinen, esim. *pensastasku* ja *mustapäätasku*. Nämä lajit eivät kuitenkaan kuulu *Oenanthe*-sukuun, vaikka ne ovatkin sieppojen heimoa. (laji.fi > s.v. *kivitasku*; *pensastasku*; *mustapäätasku*.) Olisi hyvä, jos suomenkielisten nimitysten taksonomiset ongelmat eivät siirtyisi karjalankielisiin vastineisiin, vaikka suomen nimitysjärjestelmän arvosteleminen ei kuulukaan kääntäjän tehtäviin.

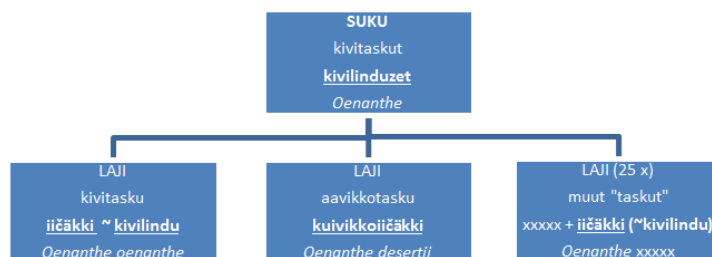
Kivitaskun nimitykset suomessa ja karjalassa perustuvat linnun ääntelyyn. Karjalankielinen nimi *iičäkki* jäljittelee linnun ääntelyä, ja aivan vastaavanlaisia nimityksiä on käytetty myös suomen kielessä. Esimerkiksi Jusleniuksella (1745) esiintyy *hijs-tacka*; Gananderilla (1787) ja Renvallilla (1826) *hiistakka*; Lönnrotilla (1861) niin ikään *hiistakka*, mutta myös *takhiita*, *kiistakka* ja *tiistakka*. Suomen murteissa on tavattu myös sellaisia variantteja kuin *iiattara* ja *hiittattari*; Raja-Karjalan alueella mm. *iisakki* (Salmi, Suojärvi) ja *išäkkilintunen* (Salmi).³ Suomenkielisen nimityksen perusosa *tasku* taas jäljittelee linnun naksuttavaa kutsuhuutoa ja onkin alkuperäiseltä asultaan ollut ilmeisesti *taksu*, mihin viittaavat sellaiset vanhemmat nimitykset kuin *kiwi-näkkinen* (Renvall 1826), *kivitassi*, *kivitassu*, *kivitakka*, *kivitakkinen* ja *kivinäkkinen* (Lönnrot 1861), murteissa myös esim. *kivitattinen* ja *rauniotaski*. On myös esitetty, että nimitys *kivitasku* kuvailisi linnun ääntelyä, joka kuulostaa siltä, kuin kivet taskussa kolisisivat tai hankaisivat toisiaan vasten. Kyseessä saattaa kuitenkin olla kansanetymologia. Todennäköisemmin *ki-vi*-alkuosa viittaa lajille tyypilliseen elinympäristöön. Kivitasku ja muut *Oenanthe*-suvun linnut viihtyvät kivikkoisilla paikoilla, ja kivitasku tunnetaankin vanhemmissa teoksissa ja murteissa myös nimellä *rauniorastas*, *raunioruntti*, *rauniotatski* ja *kiviras-tas*. (Häkkinen 2004: 347–348, 2013: 93.)

---

³ Esitelmätilaisuudessa tuotiin keskustelun aikana esille, että vörun kielessä *kivitasku* on *kivitsäks* ja sisältää siis samanlaisen onomatopoeettisen aineksen kuin karjalan *iičäkki*. Kiitos yleisölle kiinnostavasta kommentista!

Uutisiin päätyneistä karjalankielisistä nimityksistä sekä vanhempi kansankielinen *iičäkki* että uudempi *kivilindu* ovat omalla tavallaan hyviä nimiä ja sopivat kivitaskun vastineena käytettäviksi. Jatkoa ajatellen niiden välille voisi ajatella myös työnjakoa. Jos tarvitaan karjalankielinen nimitys esimerkiksi *valkoselkätaskulle*, *mustavyötaskulle*, *sudaninkalliotaskulle* tai jollekin muulle *Oenanthe*-suvun linnulle, saattaa *iičäkki* sopia paremmin yhdyssanan perusosaksi kuin *kivilindu*, joka jo itsessään on yhdyssana. Toisaalta *kivilinduzet* sopisi hyvin yläkäsitteeksi koko *Oenanthe*-suvulle ja vastaisi suomenkielistä suvunnimitystä *kivitaskut*.

Kuvio 1. Luonnos kivitaskujen (*Oenanthe*) karjalankielisiksi taksonomisiksi nimityksiksi.

Kuviossa 1 on esitetty, kuinka kivitaskujen sukua ja siihen kuuluvia lajeja voitaisiin karjalaksi nimittää. Suvun nimitys voisi jatkossa olla *kivilinduzet*. Kotoperäisen kivitaskun lajinnimeksi sopisi *iičäkki*, ja ainakin toistaiseksi sen synonyymina voisi käyttää *kivilindua*. Muiden kivitaskujen (*Oenanthe*) nimitykset muotoillaan samalla periaatteella kuin *kuivikkoiičäkki*: perusosan (*iičäkki*) edelle lisätään määrite, joka ilmaisee lajille tyypillisen erityispiirteen ja auttaa erottamaan sen saman suvun muista lajeista.

Vaikka yhden lintusuvun karjalankielisille nimityksille saada näillä keinoin varsin toimiva malli, ongelmat eivät valitettavasti pääty tähän. Kuten jo edellä kävi ilmi, Suomessa elää muitakin sieppojen heimoon kuuluvia lajeja, joiden nimitys on *tasku*-loppuinen. Pensastaskun (*Saxiola ruberta*) ja sitä harvinais-

semman mustapäätaskun (*Saxiola rubicola*) perinteiset suomenkieliset nimitykset pohjautuvat samaan logiikkaan kuin kivitaskunkin nimitykset. Perusosa *tasku* lienee alun perin onomatopoeettinen *taksu*, mihin viittaavat pensastaskun vanhemmat nimitykset kuten *pensastakkinen*, *pensastassi* ja *huhtakikkari*. Pensastaskuun on viitattu myös samoilla nimityksillä kuin kivitaskuun. Molemmista lintulajeista on käytetty nimitystä *hiistakka*, mikä on varsin ymmärrettävää: vaikka kivitasku ja pensastasku eivät nykykäsityksen mukaan kuulu samaan sukuun, kummankin ääntelyssä esiintyy vihellyksiä (*hjii* tai *hji*), rahinaa sekä maiskahdusta tai naksasta muistuttavia ääniä (*tsak* tai *tek*)⁴. Kivitaskun ja pensastaskun taksonominen suhde ei muutenkaan ole ollut aina täysin selvä, sillä pensastaskusta on aikaisemmin käytetty myös nimitystä *nevakivitasku*, ja selvästi omalla nimellään siitä puhutaan vasta 1800-luvun linnunnimilistoissa. (Häkkinen: 2004: 346–347, 2013: 92–93; laji.fi s.v. *mustapäätasku*, *pensastasku*; LuontoPortti s.v. *kivitasku*; *pensastasku*.)

Mikäli pensastaskulle tarvitaan tulevaisuudessa karjalankielinen vastine, millainen sen siis tulisi olla? On täysin mahdollista, että tätäkin lintua on kutsuttu *ičäkiksi*. FF:n (s.v. чекан луговой) mukaan pensastasku on *tuhjotasku* (tuhjo ‘pensas’), ja nimi vaikuttaa suomeen pohjautuvalta käännöslainalta. Vaikka kansankielisen nimen korvaaminen oppitekoisella käännöslainalla ei ole paras vaihtoehto, lajinnimitykset eivät saisi olla taksonomisesti harhaanjohtavia: kahdesta eri sukuun kuuluvasta lajista ei voi käyttää samaa nimeä. Toivottavasti perinteisten karjalankielisten linnunnimien joukosta paljastuu vielä lisää vaihtoehtoja pensastaskun vastineeksi.

---

⁴ Kivitaskun ja pensastaskun ääntelyä on kuunneltavissa LuontoPortin (www.luontoportti.com) lajikohtaisilla sivulla: <http://www.luontoportti.com/suomi/fi/linnut/kivitasku> ja <http://www.luontoportti.com/suomi/fi/linnut/pensastasku>

4. Sienet ja grivat: Kansantaksonomiat ja yläkäsitteen muodostaminen

Olisi väärin ajatella, että eliölajien luokittelu kuuluisi ainoastaan tietokirjallisuuden piiriin tai olisi biologien yksinoikeus. Kautta aikojen ihmiset ovat nimenneet ja luokitelleet eliölajeja esimerkiksi niiden käyttötarkoituksen tai niihin liittyvien uskomusten perusteella. Tällaiset kansantaksonomiat eivät yleensä noudata samaa logiikkaa kuin eliölajien tieteellinen luokitus. Ne eivät kuitenkaan ole järjestystä vailla eikä niitä sovi väheksyä. Puhutaanhan eliölajeista paitsi tieteellisessä myös arkisessa ja käytännöllisessä kontekstissa. Tulisi myös muistaa, että monet viralliset ja tieteellisinäkin pidetyt lajinnimitykset pohjautuvat alun perin kansankielisiin nimityksiin. Tieteellisen luokittelun ja kansantaksonomian yhteensovittaminen ei aina ole helppoa. Olisi kuitenkin tärkeää kohdella perinteisiä kansankielisiä lajinnimiä ja nimitysjärjestelmiä hellävaraisesti ja arvostaen.

Sienet ja sienestäminen ovat jokasyksyinen teema Yle uutisissa, ja useita sieniaiheisia uutistekstejä päättyy myös karjalaksi käännettävien joukkoon. Koska sienien hyödyntäminen kuuluu sekä suomalaisen että karjalaisen keittiöperinteeseen, on varsin yllättävää, että näiden tekstien kääntäminen voi tuottaa ongelmia. Esimerkiksi seuraavan otsikon kääntäminen ei ollut aivan yksinkertaista:

”Suomalaiset syövät sieniä vähän ja väärin” (*Yle Uutiset* 23.9.2015).

Jokaiselle otsikon sanalle löytyi toki vastine karjalan kielestä. Ongelmaksi osoittautui kuitenkin, että *sieni*-sanalla on suomessa ja karjalassa erilainen viittausala. Suomen arkikielessä *sieni* on yläkäsite helttasienille, tateille, kääville ja muille vastaavanlaisille eliöille. Tieteellisenä taksonomisena nimityksenä *sienet* (Fungi) viittaa lisäksi kokonaiseen eliökuntaan ja käsittää myös esimerkiksi hiivat ja homeet. Karjalassa *sieni* viittaa kuitenkin yksinomaan helttasieniin, kun taas tattii on karjalaksi *griba*. Yhteinen yläkäsite sienille ja tateille olisi ollut tarpeellinen, mutta sellaista ei vielä ollut käytettävissä. Otsikko oli siis käännettävä seuraavasti:

”Suomelazet syvväh **siendy da gribua** vähän da viärin” (Yle Uudizet karjalakse 2.10.2015)

Muussa tapauksessa olisi tehty väkivaltaa perinteiselle karjalankieliselle luokitukselle, joka perustuu helttasienten ja tattien erilaiseen käyttötapaan. Helttasienet, erityisesti rouskut, ovat jo pitkään kuuluneet karjalaiseen keittiöön, ja vanhastaan ne on ollut tapana suolata. Vaikka kaikkia helttasieniä ei nykyään suolata, karjalaisen kielitajun mukaan *sienen* prototyypinen tarkoite on edelleen suolasieni. Tattien käyttö ruuaksi on Karjalassa uudempaa perua ja omaksuttu venäläisestä keittiöperinteestä, mikä vuoksi myös tattien nimitys (*griba*) on lainattu venäjältä. Tatteja paistetaan pannulla ja käytetään keittoihin tai pataruokiin. Niitä ei koskaan suolata vaan ne säilötään kuivaamalla. Kahdelle näin erilaiselle raaka-aineelle ei sama nimi ole sopinut. Oli kuitenkin selvää, että yhteinen yläkäsite sienille ja tateille ennen pitkää tarvittaisiin, koska sieniaiheisia uutisia tulee käännettäväksi joka syksy. Tarvittiin myös vastineet sellaisille arkikäsitteille kuin *sienestää*, *sienestys* ja *sienestäjä*.

Sienestäjä on karjalaksi *sieniniekku* – mikäli hän poimii vain helttasieniä. Sekä tatteja että helttasieniä poimivaa on nimitettävä *sieni-* *da gribaniekaksi*. Verbi *sienestää* sekä teonnimi *sienestys* tuottivat enemmän päänvaivaa. *Sienestää* on karjalaksi *olla sienes* tai *kävvä sieneh*, ja *sienestys* on vastaavasti *sieneh kävyndy* – mikäli poimittaisiin vain helttasieniä. Kovin pitkiä, kankeita ja selitteleviä olisivat kuitenkin olleet *kävvä sieneh da gribah* tai *sienes da grivas kävyndy*. Vastineet sienestykselle ja *sienestää*-verbille luotiin lopulta vanhan rinnastusrakenteen avulla, jollainen esiintyy seuraavassa esimerkissä:

”Suomelazet kykötetäh **kezät-sygyzyt** mečas muarjurengilöinke, ga **sieneh-gribah** kävyndäh da niilöin syöndäh äijät ei olla vie tässäghi harjavuttu.” (Yle Uudizet karjalakse 2.10.2015)

Tällaiset asyndeettiset rinnastukset kuten *kezät-sygyzyt* on karjalan kielessä hyvin yleisiä. Esimerkiksi seurue, josta osa juo kahvia ja osa teetä, voi *juvva čuajua-koufeidu*.⁵ Tämän mallin

---

⁵ Vastaava ilmaisutyyppi esiintyy myös suomessa, jossa se on tapana kirjoittaa ilman yhdyserkkiä: *pestä hampaat aamuin illoin*; *pyöräillä töihin kesät talvet*; *ikävöidä yötä päivää* jne. VISK (§1083) nimittä

mukaan *sienestä*-verbin vastineeksi saatiin käyvä *sieneh-gribah* ja sienestyksestä tuli *sieneh-gribah kävyndy*. Asyndeettisen rinnastuksen pohjalta syntyi lopulta myös yhteinen yläkäsite sienille ja tateille – *sienet-grivat* – tulevaa käyttöä varten.

5. Taksonomiset aukot

Viimeisimmästä sieniuutissadosta (2018) on peräisin seuraava katkelma, joka oli määrä kääntää karjalankieliseen viikkokatsaukseen ja jossa erityishuomiota vaati sienten ja tattien ohella biologis-metsätieteellinen sienisanasto:

”Metsissä saattaa olla jopa tuhat löytämätöntä sienilajia. **Suurista ruokasienistäkin** on Suomessa vähän tutkimustietoa, sanoo Luonnontieteellisen keskusmuseon suojelusuunnittelija. Tutkijat ovat tähän mennessä tunnistaneet noin 2000 **paljaalla silmällä nähtävää sienilajia** Suomesta.”

Termejä *suuret sienet* tai *suursienet* käytetään metsätieteellisissä tai yleistajuisissa biologiaa ja ekologiaa käsittelevissä teksteissä (esim. Ulvila 1976; Vauras 2000; laji.fi > suursienet), kun tarkoitetaan sienilajeja, jotka tuottavat paljain silmin näkyviä itiöemiä. Koska tämä kävi uutistekstistä ilmi ja kyse oli nimenomaan ruokasienistä, *suuret sienet* päätettiin kääntää yksinkertaisesti asuun *suuret sienet da grivat*.⁶

Uutistekstissä esiintyvän *ruokasienen* käsitteen myötä tarjoutui kuitenkin tilaisuus hyödyntää perinteistä karjalaista kansantaksonomiaa, jossa sienet – siis *sienet da grivat* – luokitellaan käyttökelpoisuutensa mukaan: *ičensienet* ja *ičengrivat* ovat ”itselle” eli ihmisravinnoksi sopivia, kun taas *koiransienet* ja *koirangrivat* ovat myrkyllisiä tai muuten syömäkelvottomia sieniä.⁷

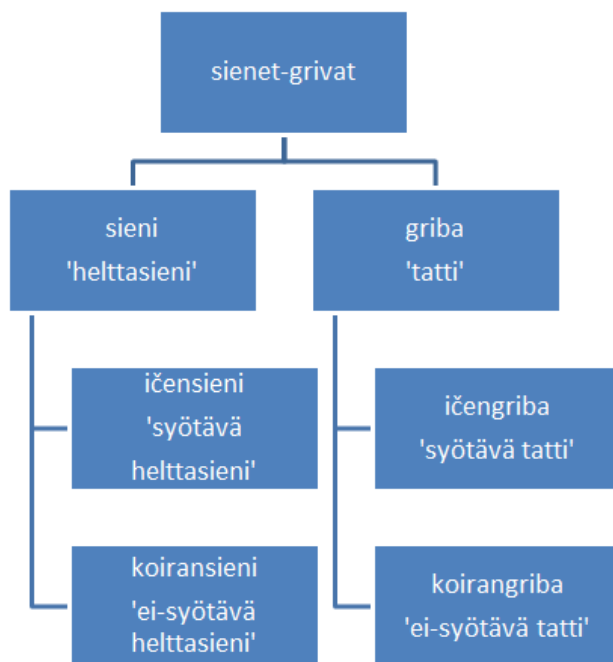
tällaisia rinnastuksia konjunktiottomiksi kiteymiksi. Karjalassa ilmaisu tyyppi on produktiivisempi ja vähemmän kiteytynyt.

⁶ Oikeastaan suursieniin kuuluvat tattien ja helttasienten ohella myös käävät, orakkaat, kupusienet ja muut vastaavat (ks. esim. Ulvinen 1976; Vauras 2000). Karjalassa tyypillisinä ruokasieninä pidetään kuitenkin helttasieniä ja tatteja.

⁷ Esitelmää seuraavassa keskustelussa tuotiin esille, että etelävirossa (vörussa) ilmaus *piniliha* ’koiranliha’ tarkoittaa tatin lakin alapuolta eli

Uutistekstin käännöksessä *ičensienet da -grivat* otettiin siis vastineeksi suomen *ruokasienille*:

”Mečäs voibi olla kai tuhat löydämättömiä sieni- da gribaluduu. **Suurisgi ičensienis da -grivois Suomes** on vähä tutkimustieduo, nenga sanou Luonnontijjollizen keskusmuzein vardoičusplaniiruiččii. Tässäh tutkijat ollah tunnistettu läs 2 000 (kah-tutuhattu) **silmin nähtäviä sieni- da gribaluduu** Suomes.” (Yle Uudizet karjalakse 22.9.2018)

Kuvio 2. Karjalan kansankielistä sienitaksonomiaa

Kuviosta 2 käy ilmi, kuinka karjalan kielessä sienilajit ryhmitellään rakennepiirteiden mukaan helttasieniin (*sienet*) ja tatteihin

---

pillikerrosta. Sitä ei ole ollut tapana syödä vaan se on leikattu pois. Kiitos yleisölle kiinnostavasta kommentista!

(*grivat*). Kumpaankin ryhmään kuuluu luonnollisesti suuri määrä sukuja ja lajeja, joista osalla on myös karjalankieliset nimet. Käytön mukaan sekä helttasienet että tatit on jaoteltu edelleen syötäviin (*ičensienet* ja *ičengrivat*) ja ei-syötäviin (*koiransienet* ja *koirangrivat*). Kuviossa 2 yleisimpien käyttö sieniryhmien – tattien ja helttasienten – yhteinen yläkäsite *sienet-grivat* on uudissana, joka on muodostettu vanhan rinnastustyyppin pohjalta. Koska tärkeimmät ruokasienet ja pahimmat myrkkysienet löytyvät juuri helttasienten ja tattien joukosta, tällainen ryhmittely on varsinkin arkikäytössä toimiva.

Tieteelliseen käyttöön ja yleistajuiseen tietokirjallisuuteen tarvittaisiin kuitenkin yläkäsitteitä, joiden avulla *sienet-grivat* saataisiin luontevasti liitettyä osaksi sienieliöiden taksonomiaa. Karjalan kielen sienisanastossa on vielä suuria taksonomisia aukkoja. Olisi esimerkiksi löydettävä tai luotava suomen *suursientä* vastaava termi, jonka viittausalaan sopisivat helttasienten ja tattien lisäksi myös orakkaat, käävät, sekä tuhkelot ja kuukuset sekä muut sienet, jotka eivät ehkä kuulu perinteiseen karjalaiseen keittiöön mutta ovat paljain silmin erottuvia ja joista osa on lisäksi syömäkelpoisia. Tällaisten eliöiden kansankielisiä nimityksiä ja niihin liittyviä käsityksiä olisi luonnollisesti ensin kartoitettava ja tutkittava.

Lisäksi tarvittaisiin yhteinen nimitys kaikille sienikuntaan (*Fungi*) kuuluville eliöille. Ilman sopivia yläkäsitteen tason termejä olisi vaikea kääntää karjalaksi esimerkiksi seuraava uutiskatkelma:

”Suomessa on paljaalla silmällä havaittavia sieniä, niin kutsuttuja **suursieniä** vielä paljon löytämättä ja tutkimatta. - - - Tutkijat ovat tähän mennessä tunnistaneet noin 2000 paljaalla silmällä nähtävää sienilajia Suomesta. Lisäksi tiede tuntee vielä tuhansia suomalaisia **hyvin pieniä tai mikroskooppisen pieniä sieniä.**” (Yle Uutiset 19.9.2018)

Kyseinen uutinen ei tällä kertaa kuulunut kääntäjän työlistalle. Käytimme sitä kuitenkin vertailumateriaalina, kun etsimme karjalankielisiä vastineita *ruokasienille* ja *suurille sienille*. Uutistekstin tarkastelu paljasti useammankin taksonomisen aukon karjalan kielen biologian sanastossa. Kaikki *suursienet* eivät ole helttasieniä tai tatteja. Varsinkaan tieteellisessä tekstissä *sienet-*

grivat ei siis riitä vastineeksi, vaan tarvitaan ainakin yksi ylempään käsitetason termi lisää. Homeita, hiivoja, ruostesieniä ja muita mikroskooppisia sieneliöitä ei liioin voi nimittää *sieniksi* sen paremmin kuin *grivoiksikaan* tekemättä väkivaltaa karjalan puhujien kielitajulle. Olisi siis aluksi selvitettävä, millaisia nimityksiä karjalan kielessä käytetään tällaisista eliöistä. Tämän jälkeen olisi tehtävä käsiteanalyysia ja pohdittava, millaisia yhteisiä piirteitä sienikunnan eliöillä on ja kuinka piirteet kielennettäisiin karjalaksi. Yhteinen ominaisuus kaikille sienikunnan jäsenille on esimerkiksi lisääntyminen ja leviäminen itiöiden välityksellä. Kasvikunnan jäsenistä sienet puolestaan eroavat siinä, etteivät niiden solut sisällä lehtivihreää. Monet sienilajit, joskaan eivät kaikki, muodostavat myös rihmastoja. Millaista sanastoa käytetään tai voitaisiin käyttää, kun näihin ominaisuuksiin viitataan? Mitä esimerkiksi olisivat itiöt, rihmastot ja lehtivihreä tai sen puuttuminen karjalan kielellä? Nämä asiat selvittämällä voidaan ehkä päästä käsiksi kielenaineksiin, joiden pohjalta sopiva nimitys sienten eliökunnalle voidaan muodostaa, niin että yksi taksonominen aukko saadaan jälleen täytettyä.

Lähteet

- BirdLife.fi** = BirdLife Finland: Maailman lintulajien suomenkieliset nimet/nimistöhaaku. <http://nimisto.birdlife.fi:3000/> (luettu 14.2.2019)
- FF** = Flora- da faunasanasto 2005. Karjalan Tazavallan ravahalisen politiikan azieloin valdivonkomiettu, Tazavallan sanastokomissii. Bülletini No 10. Petroskoi: Periodika.
- Ganander, Krsitfried 1786–1787**: Nytt Finskt Lexicon. Alkuperäiskirjoituksesta ja sen näköispainoiksesta toim. Liisa Nuutinen. SKST 676. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 95. Helsinki 1997.
- Giloeva, Natalia 2019**: Luajimmo nygösty uuttu karjalan kieldy yhtes! Teoksessa Meijän hierus – esseitä karjalan kielestä, toim. Eeva-Kaisa Linna ja Anneli Sarhimaa s. 80–85. Helsinki: Karjalan Sivistysseura ry.

- Huhtala, Aarre 2007:** Raamatunsuomennot. Teoksessa Suomenkirjallisuuden historia 1. Toim. H.K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki ja Outi Paloposki. SKST 1084. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Häkkinen, Kaisa 2004:** Linnun nimi. Toim. Kai Linnilä ja Sari Savikko. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Teos.
- Häkkinen, Kaisa 2013:** Suomalaisen linnunnimistön etymologinen sanakirja. Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen oppiaineen julkaisuja 4. Turku: Turun yliopisto.
- Jusenius, Daniel 1745:** Suomalaisen Sana-Lugun Coetus. Näköispainos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1968.
- KKS** = Karjalan kielen verkkosanakirja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 18. Helsinki: Kotus 2009. http://kaino.kotus.fi/cgi-bin/kks/kks_etusivu.cgi (luettu 12.2.2019)
- laji.fi** = Suomen lajitietokeskus / Finlands artdatacenter / Finnish biodiversity info facility. <https://laji.fi/> (luettu 14.2.2019)
- luomus.fi** = Luomus: luonnontieteellinen keskusmuseo/tutkimus. <https://luomus.fi/fi/tutkimus> (luettu 14.2.2019)
- LuontoPortti** = NatureGate Promotions Finland oy. <http://www.luontoportti.com/suomi/fi/> (luettu 14.2.2019)
- Lönnrot, Elias 1861:** Suomalainen Lintukirja. Käsikirjoitus. Ilmestynyt teoksessa Elias Lönnrot: Valitut teokset 3. Kirjoitelmia ja lausumia. Toim. Raija Majamaa. SKST 551. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pitkänen-Heikkilä, Kaarina 2018:** Tiedesanaston suomentamista koskevat normit. Eläintaksonomisen sanaston kehittämisestä 1800-luvulla ja 2000-luvulla. Virittäjä 4/2018 s. 523–560.
- Olthuis, Marja-Liisa 2007:** Inarinsaamen lajinnimet. Lintujen ja sienten kansannimitysten historiaa ja oppitekoisten uudisnimien muodostuksen metodiikkaa. Ivalo: Anaräskielä serviry.
- Renvall, Gustavus 1826:** Somalainen Sana-Kirja. I–II. Aboae.
SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia

Ulvinen, Tauno 1976: Suursieniopas. Helsinki: Suomen sieniseura.

ToL = Tree of Life web project. <http://tolweb.org/tree/> (luettu 14.2.2019)

Vauras, Jukka 2000: Saaristonmeren kansallispuiston suursienet. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja, Sarja A No 112. Helsinki: Oy Edita Ab. Saatavissa sähköisenä: <https://julkaisut.metsa.fi/julkaisut/show/813> (luettu 14.2.2019)

von Linné, Carl [Linnæus, Carolus] 1758: Systema Naturæ, sive regna tria naturæ sytematice proposita per classes, ordines, genera & species. Holmiæ.

Yle uudizet karjalakse, karjalankielinen viikkokatsaus: <https://areena.yle.fi/1-50072788> (luettu 14.2.2019)

Yle uudizet karjalakse, uutisartikkelit: <https://yle.fi/uutiset/18-44136> (luettu 14.2.2019)

Yle uutiset: <https://yle.fi/uutiset> (luettu 14.2.2019)

Natalia Giloeva, Maria Kok: *Ičensienet, koiransienet ja kivilinduzet* – kuis eloliisiliike nimmi soomõ keelest kařala kiilde ümbre pandas?

Kirotusõn kaidas liiginimmi ja muu taksonoomilidsõ sõnavara ümbrepanmist soomõ keelest livvikařala kiilde. Ümbrepanmiskontekstis om Soomõ riigiraadio Yle kařalakeeline nädalisõnomidõ saadõq ni Yle uudiskirotusõq livvikařala keelen.

Eloliisiliikõ nimituseq ommaq esiqeräline apõllatiivõ rühm, mil om terminide umahuisi. Liiginimeq esiq olõ-õi joht periselt terminiq ni naaq ommaq sagõhõhe inämb kõüdedüq rahva-perimüse ku tiidüsega. Ku liiginimmi pruugitas tiidüskirändüsen vai nigu ossa tiidüslidsest diskursusõst, sis om siski täpsähe paika pant, midä nä tähüstäseq ni üten tüütäseq nä sis ku hierarki-liidsi sortmiskõrdo ehk taksonoomijidõ osaq. Liiginimekirjo huuldõdas kah niisama ku terminiid. Päält liiginimmi käüväq taksonoomilidsõ sõnavara ala eloliisiliikõ sugu- ja hõimkundõ, seltse, klassõ ja muiõ taksonoomiliidsi ülembmõistidõ nimeq.

Seon kirotusõn om valit ligembäs kaemisõs innekõgõ tõlkõvastussidõ löüdmine võõridõ liike nimitüisile. Näütüses kõrbõ-

kivitsakai, soomõ keelen *aavikkotasku* (Oenanthe deserti) ei kuuluq Soomõ umamaidsidõ tsirkõ hulka, a Soomõn eläs siski timä sugulasliik kivitsakai, soomõ *kivitasku* (Oenanthe oenantehe), kink kafalakeeline nimi om *iičäkki*. Vastus võõra tsirguliigi nimitüsele tettigi taa kodomaisdõ tsirguliigi nime perrä.

Tõõsõs näüdüsses om tan võet taksonoomilidsõ ülembmõistõ luumist sis, ku lätte- ja tsihtkeele mõistõsortmiskõrraq lää-äi umavaihõl kokko. Näütüses om soomõ keelen *sieni* 'siin' ülembmõistõq suurõlõ eloliisirühmäle (Fungi), a kafala keelen mõtõldas sõna *sieni* all õnnõ seltsi *sampinjonilaadsõq*. Lätte- ja tsihtkeele sortmiskõrdo lahkomegig võivaq mõnikõrd tetäq keerolidsõs esiki egäpäävämõistidõ ümbrepandmisõ: soomõ keele sõna *sienestäjä* 'seeneline' ja tuu kafalakeeline vastus *sieniniekku* ei tähendäq kõigin konteksten peris ütte ja samma.

Ku ümbrepantavan uudisõtekstin om mõni elolisõliik vai taksonoomilinõ ülembmõistõq, sis hariligult avida-ai, et toolõ lõvvüs hää tsihtkeeline vastus. Tuu vastus piät pasma ka tsihtkeele taksonoomilistõ kõrda. Häti või ette tullaq, ku lätte- ja tsihtkeele taksonoomiaq lää-äi umavaihõl kokko vai ku tiidüslidseq ja rahvakeelidseq taksonoomiaq sünnü-üi umavaihõl kokko. Tõõnõkõrd piät ümbrepandja esiki täütmä taksonoomiliidsi mulkõ ja luuma tsihtkiilde ülembmõistit, midä säääl olõ-õi innemb olnuq.

Et kafala keelekogokund võisiq tuu sõnavara, miä uudissit ümbre pandõn sünnüs, umas võttaq, küsüs uudissidõ ümbrepandja ja lugõja Natalia Giloeva (Hiloin Natoi) sagõhõhe Facebookin inemiisi käest perrä, et "Kuibo parem karjalakse" 'kuis kafala keelen parõmb olnuq'. Sääntseq perräküsümiseq ommaq kujonuq hääs teedüsekorjamisviies. Näide abiga om kafalakiilse rahva tiidmiisi muuhulgan rahvakeelitsist eloliisiliigõst, näide tähendüsest ja pruukmisõst saanuq kipõstõ tarvitustõ võttaq.

Tähüssõnaq: aunusõkafala kiil, veidembüskeeleg, ümbrepandmisõq, taksonoomia, eloliisiliike nimitüseq

Märksõnad: aunusekarjala keel, vähemuskeeled, tõlked, taksonoomia, elusolendite liiginimetused

Natalia Giloeva, Maria Kok: Ičensienet, koiransienet da kivilinduzet – kuibo elävien lajiloin nimilöi kiännetäh suomespäi karjalakse?

Kirjutukses kačellah lajinnimilöin da muun taksonomizen sanaston kiändämisty suomespäi livvinkarjalakse. Kiännös-kontekstannu on Suomen yleisradivon toimitettavat *Yle uudizet karjalakse* sego internet-kirjutukset karjalakse.

Elävienlajiloin nimitykset ollah eričykselline appellatiivoin joukko, kudamal on terminöin piirdehii. Lajinnimet moizinnu ei olla varzinazet terminät, da net puaksuh pohjavutah enämbäl rahvahanperindöh, migu tutkittuh tiedoh. Konzu lajinnimilöi käytetäh tiedokirjalližuos libo vuitinnu tiijollistu diskursua, niilöin tarkoittehet yhtelläh ollah tarkazeh miäritelty, da yhtes net luajitahes hijerarkizien luokitussistiemoin libo toizin sanoin taksonomieloin vuitikse. Lajinimistyö sežo hoijetah terminöin luaduh. Varzinazien lajinnimilöin vieres taksonomizeh sanastoh kuulutah elävienlajiloin suguloin, heimoloin, lahkozien, luokkien da muijien taksonomizien yläkäzittehizen nimet.

Täs kirjutukses konkretnoloinnu ezimerkilöinny kačellah enne kaikkie vastinehen luajindua vieraslajin nimityksele: *Aavik-kotasku* (Oenanthe deserti) ei kuulu Suomen kodiperäzien linduloin joukkoh. Yhtelläh Suomes eläy sugulaslaji *kivitasku* (Oenanthe oenanthe), kudaman karjalankieline nimi on *iičäkki*. Vastineh vieraslajin nimityksele luajittih kodiperäzen lajinnimen pohjal. Toine ezimerki ozuttau taksonomizen yläkäzittehen luajindua sit, konzu lähtö- da kohtehkielen luokitussistiemat erotah toine toizes: Suomes *sieni* on yläkäzittehenny suurele elävienjoukole (Fungi), da sidä vastah karjalan kielel sanua *sieni* käytetäh paistes vaigu muga sanottuloih ”plastinčusienih” (suom. helttasieni) näh. Erot lähtö- da kohtehkielen luokitussistiemoin keskes vojajah vaigevuttua kai jogapäiväzien käzittehien kiändämisty: suomen *sienestäjä* da sen karjalankieline vastineh *sieniekku* ei kaikkis kontekstois vastata toine tostu tarkazeh.

Ollou kiännettäväs uudistekstas mitah elävienlaji libo taksonomine yläkäziteh, tavan mugah ei tävvy sidä, gu sille löydys kudakui pädii kohtehkieline vastineh. Vastineh pidäs päitä sežo kohtehkielen vuitikse taksonomistu sistiemua. Probleemua voi-

bi roita sit, konzu lähtö- da kohtehkielen taksonomiet erotah toine toizes libo konzu tiijollizet da rahvahankielizet taksonomiet ei luadivuta keskenäh. Toiči kiändäjäle pidäy luadie kohtehkieleh yläkäzittehii, kudamii enne ei ole olluh.

Gu karjalanpagizijat otetas omakse sen sanaston, kudai roih luajittu uudizien kiändäjes, uudizien kiändäi da lugii Natalia Giloeva (Hiloin Natoi) alalleh pidäy Facebook-kyzelyy *Kuibo parem karjalakse*. Kyzelys on roinnuh effektiivine tiijoneččometodu. Sen vuoh on terväh suadu karjalanpagizijoin tieduo ezimerkikse rahvahankielizis lajinnimityksis, niilöin merkičykses da käytös.

Eččosanat: livvinkarjala, vähembistökielet, kiännökset, taksonomii, elävien lajiloin nimet

Natalia Giloeva, Maria Kok: *Ičensienet, koiransienet and kilinduzet* – Translating names of organism species and other taxonomical concepts from Finnish into Olonets Karelian

The article examines how names for species and other taxonomical concepts are translated from Finnish to Olonets Karelian in Yle Broadcasting News.

Names for organism species share many features with terms. Although often based rather on traditions than on research-based knowledge, they become units of classifying systems when used in scientific discourse. As taxonomical items, each name has an exactly defined referent: a certain species to which it exclusively points. Taxonomies consist of names of species but also of overarching concepts such as names for families, orders, classes and domains of organisms. These taxonomical concepts are maintained and updated like terms.

Two real life cases are presented as examples. The first deals with a non-domestic bird that needed a Karelian name. *Desert Wheatear* (*Oenanthe deserti*) does not live in Finland. Its Finnish name *aavikkotasku* (“dessert pocket”) has comical connotations if literally translated into Karelian. A related species, *Northern Wheatear* (*Oenanthe Oenanthe*), is domestic and has a Karelian

name *iičäkki*, that was utilized for the Karelian name of Desert Wheatear.

The second example deals with hyperonymes. Finnish word for ‘mushroom’ (*sieni*) is also used as overarching concept for *Fungi* while Karelian *sieni* exclusively refers to gilled mushrooms. Taxonomies in source and target languages conflict but also scientific and vernacular classifications are incompatible. This makes translation of everyday concepts such as “picking mushrooms” a challenge.

Enquiries on social media are an efficient way to involve the community of Karelian speakers and to gain information i.e. on the vernacular names of species and their usage.

Keywords: Olonets Karelian, minority languages, translations, taxonomy, names of organism species

Natalia Giloeva

Itä-Suomen yliopisto
Filosofinen tiedekunta
Joensuun kampus
PL 111, 80101 Joensuu
natalia.giloeva@uef.fi

Maria Kok

Itä-Suomen yliopisto
Filosofinen tiedekunta
Joensuun kampus
PL 111, 80101 Joensuu
maria.kok@uef.fi

**VASTNE, RASE, ÜSK JA NILBE:
VÕRO-EESTI TERMINI-
JA SÕNASEGÄHÜISI**

JÜVÄ SULLÖV

1. Sissejuhatusõs

Seon kirotusõn arotõldas väiku hulga välläpaistvambidõ näidüside pääle tukõn võro keele ja tõisi lõunõeesti kiili sõnno eesti kiilde, innekögõ eräalakiilde tuumist, minkast kerküseq üles mitmõq vastaoloq ja eetilidseq küsümüseq. Innekõkkõ nõsõs tast üles küsümine, kas Lõunõ-Eesti inemiisi elävä imäkeele sõnno lainaminõ eesti kiräkiilde, miä om jo mõtõld ka noidõsammo inemiisi kiräkeeles, om iks egäkõrd tett ka näide pääle mõtõldõn ja lainamisõ algkiilt ku elävät ja inemiisi puult egäpäivi pruugitavat kiilt arvõstõn ja avvostõn.

Nimedä tan õkva ärq, et seo kirotus, miä om kokko pant üte ammudsõ ettekandõ perrä, olõ-õi süvä tiidüstüü, a om mõtõld õnnõ seo teema vahtsõst ülesnõstmisõs ja lühküs ülekaehusõs. Küsümüseq, miä taa käügin üles nõsõsõq, jääseki artikli lõpun üles ku küsümiseq, ilma et nailõ tan kimmäst vastust olõsiq löüdäq proomit. Niisama olõ-õi tan katsut ei tahet andaq mäanestki ülekaehust võro-eesti essütüssõnost, kuigi naid seon artiklin kaetuidõ sõnno siän hulga ette tulõ. Võro-eesti essütüssõnno kõrraligu ja põhaligu ülekaehusõ löüd seo kirotusõga vaest inämb-vähämb samal aol ilmuvast võro-eesti essütüssõnaraamatust (Kalla 2019), kon ommaq uma essütävä loomu peräst muidoki seen ka seon kirotusõn arotusõ all olõvaq eesti keele võro lainsõnaq.

2. Lainaminõ ligembist ja kavvõmbist sugulaskeelist

Sõnno tõisist keelist eesti kiilde lainamisõs om liss suurõmbilõ võõrilõ keelile, nigu šaksa, vinne ja inglüse kiil, tähtsä kotusõ pääl olnuq ka sugulaskeeleq. Noist päämäne, kost om lainat, om

soomõ kiil. Tõisist sugulaskeeltest on sõnno saad hulga veidemb.

Soomõ keele kõrval ommaq siski viil üteq eesti keele lähküq sugulaskeeleq, miä ommaq küländ tähtsäq sõnno eesti kiilde lainamisõ lätekeeleq. Nuuq ommaq lõunõeesti keeleq. Önnõgi et naid kiili olõ-õi Eestin traditsioonilidsõlt umaette keelis peet, a om naid võet ku eesti keele murdit. Nii olõ-õi ka naist keelist lainamist kaet ku sugulaskeelist lainamist egaq ka ülepää ku lainamist, a taad om võet kõgõst ku murdõainõ ärqtarvitamist eesti kiräkeele arõndamisõ hääs.

Sugulaskeelist lainamisõ man või eräle vällä tuvvaq kavvõmbist (midä om tett väega veidüq) ja lähkümbist sugukeelist lainamist. Viimätsen rühmän, nigu üteld, valitsõs ülekaalukahe soomõ kiil, a peris pallõ om lainat ka lõunõeesti keelest. Olkõq tah sugulaskeelist eesti kiilde lainamiisist mõnõq näädüseq:

Kavvõmbaq sugukeeleq, nt mari kiil

mari	eesti	võro
nulgo	nulg	nulg

Sõna lainas mari keelest Johannes Voldemar Veski. Eesti keelest om taa edesi lainat ka võro kiilde.

Lähküq sugukeeleq I, pia eränguldaq õnnõ soomõ kiil

soomõ	eesti	võro
pelkkä	pelk	paľas, puhas
kuva	kuva	pilt, kujotus (puutriekraani pääl)
mehu	mehu	vilälihaga mahl

Lähküq sugukeeleq II, lõunõeesti keeleq (innekõgõ võro vai tarto kiil)

võro	eesti
upin	ubin
pini	peni
verrev	verev

2.1. Lainaminõ lõunõeesti keelist ja eesti keele murdist

Et viimätseni aoni valitsnu arvosaamisõ perrä olõ-õi kumbõs olnuq miiq ummi kodomaisit lõunõeesti kiili ku eräle kiili võt-
taq, sis om naist eesti kiilde lainamist kutsut **murdosõnno erä-
alakiilde tuumisõs** (*murdesõnade oskuskeelde toomine*) vai ka **siselainamisõs**. Tuu man ommaq lõunõeesti kiili sõnaq pantuq
üttesamma eesti murdosõnno rühmä (põhja)eesti keele ummi
murdidõ sõnnoga. Eesti keele- ja terminikõrraldusõ üte suurõ-
kujo Tiiu Erelti perrä või seod meetodit pitäq väega lähküs tõõsõ
sõnnosaamisviiega, (eesti) **kiräkeele sõnale vahtsõ tähendüse
andmisõga**. Naid kattõ sõnnosaamisviit ei ollõv esiki muido vaj-
ja erälde kaiaki, ku es olnuq hulga sääntsit johtumiisi, kon
murdosõna tähendüse säädemisega käü ütten ka timä kujo tüütle-
mine. Tuu man om kotusõmurdist vai dialekte, tuu tähendäs
mõnõ piirkunna esiqumast keelekujjo, eesti eräalasõnavara lättes
pruugit jo keelearõndusõ alguspäivist pääle ni taadpiten eräala-
sõnavara kasvatamist om peet **kõgõ ausambas** (eesti *õilis*)
terminisaamisviies (Erelt 2007: 198).

Pallõ varrampa, jo 19. aastagasaa lõpupoolõn, om põhjaeesti
põhaga eesti kiräkiilde Eesti muiõ kotussidõ keelest sõnno laina-
mist õigustanuq Ferdinand Johann Wiedemann (1871: 77). Olkõ
timä arvaminõ tah edesi annõt šaksa keelest eesti kiilde ümbre-
pantu tsitaadiga (Saari 1979: 663): „Kui kirjakeel lähtub Ida-
Harju ja Virumaa murdest, nagu ma eeldan, siis on tal kahtle-
mata õigus end ka teiste murrete ainesega täiendada, rikastada ja
täiustada, ja seda mitte ainult omastades vastavaid väljendeid ja
tabavaid, keele vaimu kohaseid sõnamoodustisi, mis seal juba
olemas on ja mida tal endal veel ei ole, vaid ka nii mõndagi
sümmeetriat ja konsekventsust kahjustavat vormi ümber kujun-
dades või neid vahetades sobivamate vastu, mis elavad mujal
rahva seas.“

Nii et Wiedemann pidi tarvilidsõs mitte õnnõ eesti kirä-
keelest ja timä murdõpõhast puuduolõvidõ sõnno muialt
lainamist, a ka olõmanolõvidõ kehvembide sõnno ümbrevaihta-
mist parõmbidõ vasta, ku naid Eesti muiõ kotussidõ keelest
lõüdäq või.

Aastil 1920–35 tüütänuq terminoloogiakomisjoniq, kon ütēs
päätegijs olf Jonnes Voldemar Veski, võtiq erälakeele mitmõ-

sugutsidõ allo pääle kokko päält 1000 „murdõsõna“, minkast suur osa olliq muidoki lõuneesti kiili sõnaq. Tuu man püvveti kinni pitäq põhimõttõst, et eesti kiräkiilt, tuu hulgan ka eräalakiilt, võinuq rikastaq kõiki murdidõ ainõga.

Piät ütlemä, et lõunõeesti lainsõnno eesti keele murdõainõsõga ütlearvaminõ kest iks viil edesi, nii et ka nütüses viil ildaigo ilmunun „Eesti etimoloogiasõnaraamatun“ (ETÜ) olõ-õi lõunõeesti lainõ man näide lõunõeestilainulisust egä kõrd joht selgehe ärq näüdät, ni mõnikõrd olõ-õi näüdät tuudki, et näil üle pää mäanestki kõüdüst lõunõeesti keelega olõsiq.

3. Eesti kiilde lõunõeesti keelist lainaduq sõnaq

Alanpuul ommaq tuuduq mõnõq näüdüseq eesti kiilde lõunõeesti keelist lainatuist sõnost. Sõnaq ommaq jaeduq kattõ rühmä tuu perrä, kas näide eestikeeline tähendüs om lõunõeesti umaga inämb-vähämb kuunkõlan vai om lainamisõga tegünüq katõ keele vaihõlõ tähendüse vastaolo. Püvvä ka seletäq, mille sääne vastaolo tegünüq om.

3.1. Ilma tähendüse vastaololda sõnaq

Inämbüse eesti kiilde lõunõeesti keelist lainatuisi sõnno (nt **ubin, peni, verev, kesv, kikas, man, manus**) man mäanestki segävät vastaollo näide lõunõeesti tähendüsega ei olõq, selle et nii naidõ sõnno tähendüs ku vorm om lainatõn jäänüq kas tävveste vai piaaigo samas. Muutunuq om külh naidõ sõnno stiil, nii et lõunõeesti hariligõst egäpääväsõnost ommaq saanuq eesti keele harilikkõ egäpääväsõnno harvõmb pruugitavaq kirändüsliiguq, poetilidseq vai ilokõnnõlidsõq sünonüümiq. Siski olõ-õi tuun stiilimuutusõn midägi õkvalt segävät vai negatiivset. Mõnõ sõna puhul (nt **man > manus**) või külh ollaq timä algsõt tähendüst kuigivõrd muudõt, a sis om (nt sõnatulõtusõga) muudõt ka sõna vormi (vai lisas ka sõnaliiki), nii et tuu ei lääq sõna lõunõeesti algkujoga segi. Ni vahtsõnõ eesti sõna om tuugiperäst jäänüq algsõ lõunõeesti sõnaga tähendüse poolõst selgehe kõüdetüs

ni olõ-õi mano saanuq määnestki negatiivset tähendüst.

Või sis kokkovõtvahe üteldäq, et segävät tähendüse vasta-ollo lätte- ja tsihtkeele sõnno vaihõl lainamisõga ei tegüneq, ku:

- lättekeele sõna tähendüst olõ-õi lainatõn muudõt, nt **ubin** 'upin', **peni** 'pini', **verev** 'verrev';
- vai ku om tähendüst muudõt, sis õnnõ veidüq, mitte väega pallo ja julgõhe: **man** 'man' > **manus** 'manopannus';
- ku om muudõt sõna tähendüst ja üteliidsi muudõt ka timä vormi: **man** > **manus**;
- ku lõunõeesti sõna ei saaq eesti keelen negatiivset tähendüst.

3.2. Segävä tähendüse vastaologa sõnaq

Osa lõunõeesti sõnno eesti kiilde lainamisõga om siski näide tähendüst väega julgõhe muudõt, a sõna vorm om jätet samas vai paaigo samas. Säantseq eesti keele lõunõeesti lainsõnaq ommaq näütüses **vastne**, **rase**, **müagri**, **kährrik**, **küüvits**, **nilbe**.

Naaq lõunõeesti keelist peri sõnaq ommaq saanuq eesti keelen tävveste tõõsõ tähendüse. Sagõhõhe om tuu vahtsõnõ tähendüs naidõ sõnno lõunõeesti tähendüsest negatiivsõmb vai väega kitsas ja spetsiifiline. Säantseq eesti keele sõnaq ommaq lõunõeestläisi jaos näide uma keele sõnnoga, kost naaq eesti sõnaq lainaduq ommaq, segävän tähendüse vastaolon.

Või kokkovõtvahe üteldäq, et sekäv tähendüse vastaolo om tegünüq, ku:

- lõunõeesti sõna tähendüst om lainatõn väega julgõhe muudõt,
- samal aol sõna vorm om jätet samas vai pia samas,
- harilik neutraalnõ lõunõeesti sõna saa eesti keelen negatiivsõmba vai väega kitsa ja spetsiifilidse tähendüse.

3.3. Üts segävampi sõnno – *vastne*

Üts hullõmbit ja segävampi lõunõeesti keelist sõnno lainamisõ näüdüssit om tuu, miä om johtunuq tarto keele sõnaga *vastne*

eestikeelse terminiga väljendada hulkraksete loomade esimest aktiivset arengujärku pärast munakestadest väljumist (ladina *larva*).“ (Erelt 2007: 198–199). Rein Kull om taad nimitänuq julgõs sõnasobitusõs. Veski ollõv arvanuq taast sõnast midägi saavat, a miä suurõ kipõga lätõski niisama käüki: „Julge sõnasobituse näiteks võib tuua ka lõunaeestimurdelise adjektiivivi *vastne* rakenduse spetsiaalsulise substantiivina zooloogias. /.../ J. V. Veski pakkus, et ehk saaks midagi lõunaeestimurdelisest *vastne*-sõnast. Ent nagu seda juhtus mõne muugi Veski uudiskeelendiga, aeg ei andnud oodata, ja nii see käiku läkski”. (Kull 2000: 180)

Sekäv om seo lainu man muidoki tuu, et nii vana, uhkõ ja ausa lõunõeesti sõna, miä saais nii edimädse maakiilse ristiuso pühäkirä ku edimädse võrokiilse aabidsa nimen ku ka pallodõn vanon ja tähtsin kotusõnimin, om pant eesti keelen tähendämä hoobis midägi muud – spetsiifilidselt eläjätiiduslist ja inemise silmäle sagõhõhe küländ jället asja. Säantse teo põhjusõs om olnuq tuu, et ütten terminikomisjonin olf tuu kotsilõ kipõstõ mõnt sõnna vaia ni paistus, et niimuudu kipõstõ, tuuralt ja puuljohtumiisi taa käüki antigi. Lõunõeestläseq piät noq taa kipõ tüü (vai tüüõnnõtusõ) pärast tegünü segävä tähendüsevastaologa elämä terve uma elo. (Kaeq joonissit nr 1 ja 2 ni kaarti 1.)

Joonis 1. Edimäne tartokiilne „Wastne Testament“ (1686) ja edimäne võrokiilne aabits „Wastne Wõro keeli ABD raamat“ (1885)

Joonis 2. Esiqsugudsõq *vastseq* – ütelt puult kotusõnimeq Vastse-Kuuste, Vastseliina, Vastse-Roosa ja tõõsõlt puult puruvanakõsõ vagõl (eesti keelen *vastne*). Kompositsioonin pruu-giduq pildiq: ettevõttidõ logoq (näide kodolehilt) ja puruvana-kõsõ vagõl (Kalapeedia).

3.4. Viil segävit näidüssit ehk *kährrik, üsk, rase* jm

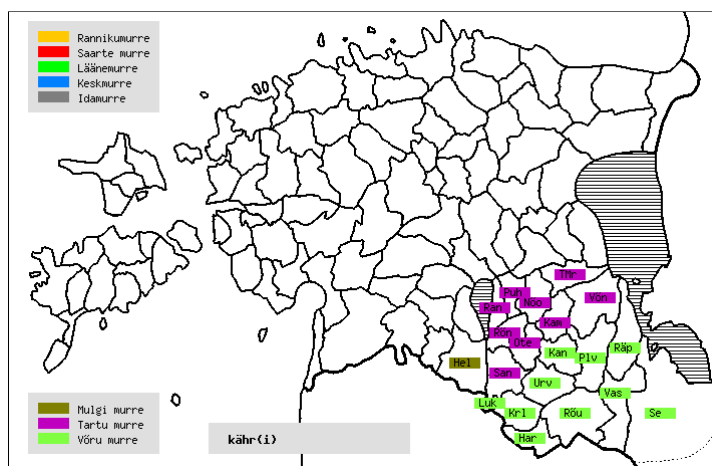
Olkõq alamban tuuduq viil mõnõq näidüseq sõnost, miä ommaq eesti kiilde lõunõeeesti keelist lainaduq näide tähendüst lainamisõga niimuudu muutõn, et eestikiilne tähendüs lätt võrokiilse (vai ka muiõ lõunõeeesti kiili) tähendüseq segävähe vastaollo vai nihkõhe. Tah vällätuuduq sõnaq ommaq eläjäriigist **kährrik**, **mügrri** ja **kuklane**, kasvoriigist **küüvits** ni inemisega kihä ja loomuga köüdetüist nimi- ja umahussõnost **rased**, **üsk** ja **nilbe**. Kõiki sõnno kotsilõ ommaq antuq näide levigukaardiq „Eesti murdidõ sõnaraamadu“ (VMS) perrä ni osa kotsilõ ka pildiq, et saasiq kõrraga silmäga nätäq, midä vai kedä sis sõna eesti keelen tähüstäs ni midä-kedä võro keelen ja muin lõunõeeesti keelin.

lõunõeesti	eesti tõlgõq	eesti	võro tõlgõq
kähr	mäger	kährrik (Veski)	kährripini, kährrik

Nigu nätäq, om eesti sõna *kährrik* sama eläjä – kährripini – nimetämises ummakõrda ka võro kiilde edesi lainat. Nii et noq tähüstäseq võro keelen kattõ tävveste esiqsugumast eläjät kats väega ütēsugumast sõnna – segähüst kupallo!

Joonis 3. Kähr ja kährripini, eesti keelen *mäger* ja *kährrik*. Pildiq: filateelia.ee ja bio.edu.ee.

Kaart 2. Sõna *kähr* levik (VMS).

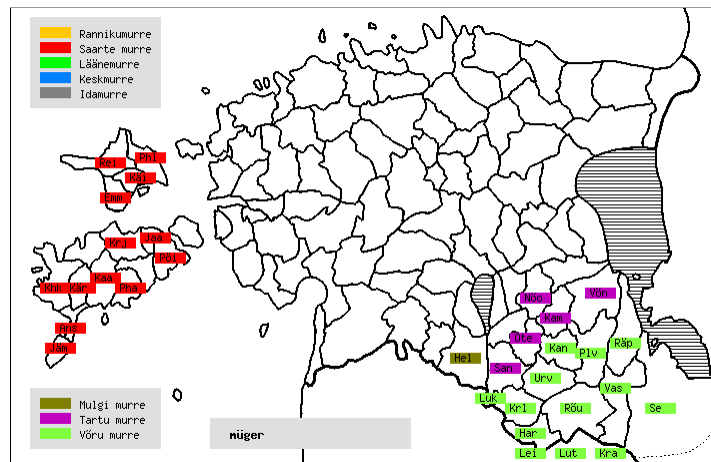
lõunõeesti eesti tõlgõq eesti võro tõlgõq

vr **müger** mutt **mügri** vesirott

Eesti kiilde om vesiroti jaos lainat võro keele mügrä sõna, nii et lõunõeestläisi jaos om noq seoga kah segähüst pallõ ni kats eläjät ja näide nimeq väega kergeq segi minemä.

Joonis 4. Müger ja vesirott, eesti keelen *mutt* ja *mügri*. Pildiq: looduspere.com ja bio.edu.ee.

Kaart 3. Sõna *müger* (~ *mükr*, *mügri* jt variandi) levik (VMS).

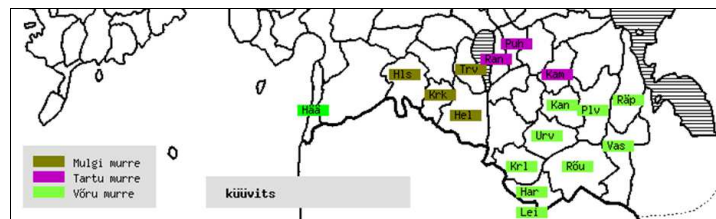

lõunõeesti eesti tõlgõq eesti võro tõlgõq
 vr **küüvits** näsiniin **küüvits** soodilill

Nigu pildi päältki nätäq, om lõunõeesti verevide kihvtitside marjoga küüvits pant eesti keelen hoobis tõistsugumast kasvo – soodililli tähüstämä. Küüvits om tõtõstõ väega kihvtinõ kasv, nii et timä nime hoobis tõõsõlõ kasvolõ andmisõga om luud küländ ohtlik segähüs.

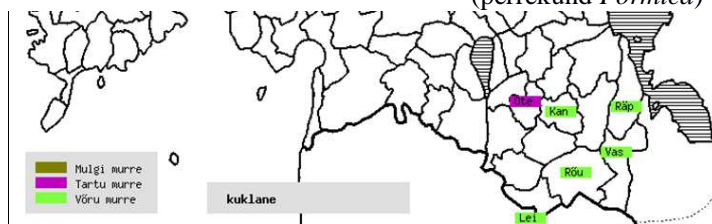
Joonis 5. Küüvits ja soodilill, eesti keelen *näsiniin* ja *küüvits*. Pildiq: bio.edu.ee ja tanelv.blogspot.com

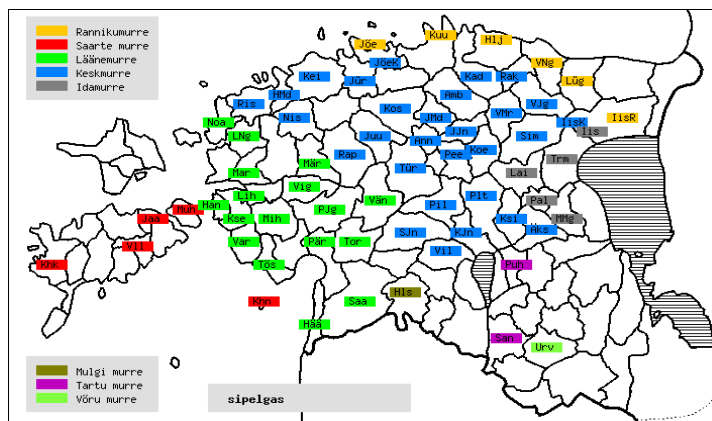
Kaart 4. Sõna *küüvits* levik (VMS).

Võro keele sõna **kuklanõ** om lainat eesti kiilde suurõmbidõ kuklaisi (perrekund *Formica*) tähendüsen. Nii et ku võro keelen om **kuklanõ** üldmõistõq ja egäpääväsõna, miä tähendäs egäsugutsit kuklaisi (eesti keelen *sipelgaid*), sis eesti keelen om taa kõgõst kitsas termin, midä ei saaq kõiki kuklaisi/*sipelgate* kotsilõ pruukiq. Ja olõgi, ku olõ kõnõlnuq võro keelen kuklaisist, kuuldnuq tõdõsõ võrokõsõ käest eesti eräalakeele mõolist kimmast vastaitelüst, et „ei, kuklanõ om õnnõ tuu suur sipelgäs, väikuq sipelgäq ei olõq kuklasõq“, kuigi *sipelgäs* om joba puhtani eesti keelest võro *kuklasõ* asõmalõ lainat sõna (kaeq kaarti 6).

lõunõeesti eesti tõlgõq eesti võro tõlgõq
 vr **kuklanõ** sipelgas **kuklane** suur kuklanõ
 (perrekund *Formica*)

Kaart 5. Sõna *kuklanõ* ~ *kuklane* levik (VMS).

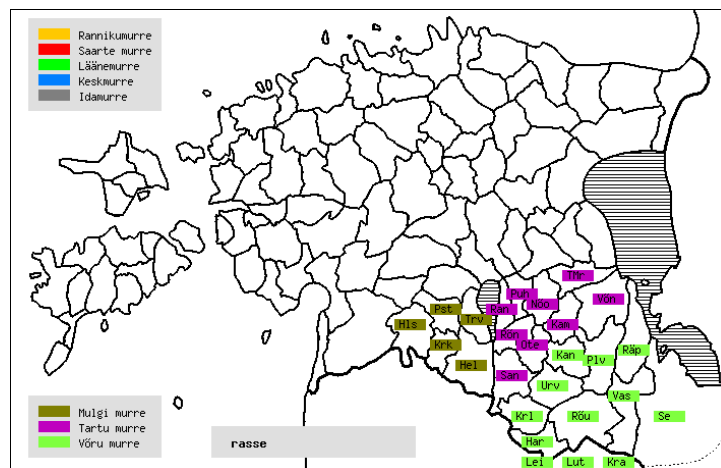

Kaart 6. Sõna *sipelgas* levik (VMS).

Lõunõeesti laja tähendusega umahussõna *rassõ* Johannes Volde-
mar Veski puult lainaminõ eesti kiilde, sinnäq kitsamba, õnnõ
last uutvidõ naisi kotsilõ pašva *rasede*-sõna saamisõs, luu katõ
keele vaihõlõ imelikku segähüst. Võro keelen või jo tävveste
vabalt ka rassõst puust, kotist, eläjäst, ülesandõst, probleemist
vai ütškõik mäantsest muust rassõst asast, muuhulgan ka rassõst
mehest ja mehe rasõhusõst kõnõldaq, ilma, et mehel tuuperäst
lats kõtun olõma piäsiq.

Kaeq kõrvuisi:

lõunõeesti	eesti tõlgõ	eesti	võro tõlgõq
vr rassõ	1. raske, 2. rase	rasede (Veski)	rassõ
võro	eesti		
rassõ miis	rase naine		
rassõ kivi	rasedus		
rassõ tüü			
mehe rasõhus			

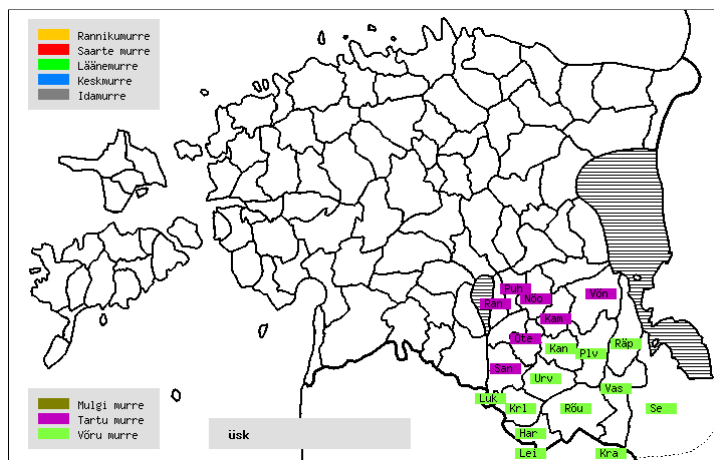

Kaart 7. Sõna *rassõ* ~ *rasede* levik (VMS).

Viil hullõmb lugu om sõnaga *üsk*, miä om eesti kiilde tävveste muutmalda kujol üle võet ja säääl tävveste tõist asja tähendämä pant. Nii et ku võrokõnõ näütises ütles eestikiilse inemise kuuldõn tävveste neutraalsõ ja hariligu võrokiilse lausõ: „ma võta latsõ üskä“, vai viil hullõmb, ku mõni naistõrahvas ütles: „tulõq mullõ üskä“, sis kõlas tuu eestikiilse jaos tävveste selgehe seksuaalsõlt vai esiki ropult vai perverssehe.

Sammamuudu või eestikiilse kõrvon kõllaq (olõ tuud näide reaktsioonist tähele pandnuq) väegagi imeligult ja kahtladsõlt (seksuaalsõlt vai esiki meditsiinilidselt) võrokõisi jaos tävveste neutraalnõ ja egäpääväne kirotamisõ ja lugõmisõ tüüriist üsäpuutri.

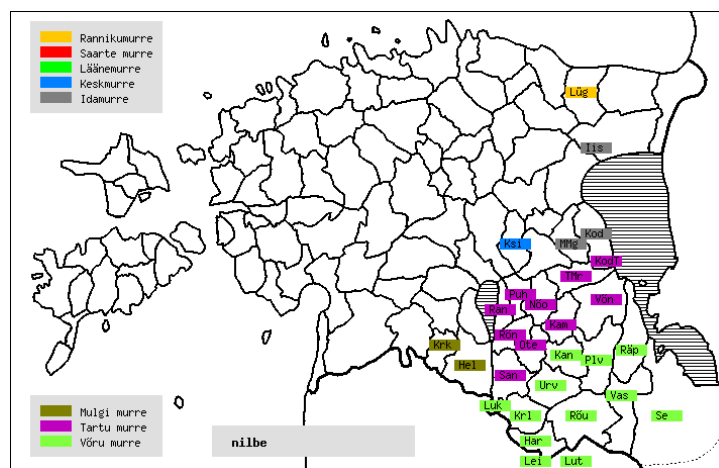
lõunaeesti	eesti tõlge	eesti	võru tõlge
vr üsk	süli	üsk	imäkoda; vitt; üsk
võro	eesti		
võtaq minno üskä	sisenes tema üska		
lats istus üsän	üsisisene rasedus		
üsäpuutri			

Kaart 8. Sõna *üsk* levik (VMS).

Rassõ ja *üsäga* samma ritta lätväq ka võro keele väega hariliguq, neutraalsõq ja positiivsõq sõnaq *nilbõ* ja *nilbus*. Önnõgi naidõga om asi kaõs viilgi hullõmb, selle et nimäq ommaq eesti kiilde lainaduq joba tävveste ütemõttõlidsõlt roppusõ, häbemätuse ja jällehüse tähendüste. Nii et ku kõnõlda q eestikeelitside inemiisi kuuldõn võro keelen talvitsõs nilbõst tiist vai silehide kängätallo vai siidrõiva nilbusõst, sis om küländ kimmäs, et taa tävveste harilik ja neutraalnõ teema saa mõnõ imehtävä pilgu vai muigõ osalidsõs.

lõunaeesti	eesti tõlge	eesti	võru tõlge
vr nilbõ	libe	nilbe	ropp, häbemäldä
võro	eesti		
nilbõ tii	nilbe jutt		
nilbõq talla q	nilbed pildid		
tii nilbus	rääkis nilbusi		

Kaart 9. Sõna *nilbõ* ~ *nilbe* levik (VMS).

4. Küsümiseq kokkovõttõ asõmal

Nigu jo algusõn nimmat, olõ-õi seo väiku ülekaehus süvä uurmistüü ni paku-ui ülesvõedu aša kotsilõ määntsitki kimmit vastussit. Artikli ülesandõs omgi õnnõ teema pääle tähelepanno juhtiq, tuvvaq vällä mõnõq terävambäq vastaoloq ja nõstaq üles küsümiseq, midä või-ollaq kiäki kunagi süvembält uuriq ja vastadaq võtt. Ni seod juttu jääseki lõpõtama vastussidõ asõmal niisääntseq küsümiseq:

- Kuis ommaq sääntseq, kotussidõ dramaatilidsõq vahtsõq tähendusnihkõq eesti ja lõunaeesti sõnno vaihõl võinuq (innekögõ vahtsidõ terminide tarvis) lõunõeesti keelest eesti kiilde sõnno lainamisõga tegüdäq?
- Kas võro keele ja muiõ lõunõeesti kiili sõnno om tarvitõt lihtsähe ku savvi näist vahtsidõ eesti eräaalasõnno vormisõs?
- Kas lõunõeesti sõnno lainatõn näide tähendüse väega julgõ muutminõ om olnuq eetilne, mõtõldõn inemiisi pääle, kiä pruukvaq naid sõnno uman imäkeelen tuun hariligum ja egäpäävatsen neutraalsõn tähendüsen, nigu naaq sõnaq sääl kõikaig olnuq ommaq, a eesti keelen piät tarvitama naid-sammo sõnno tävveste ümbremuudõtun tähendüsen, miä sakõstõ või ollaq väega kitsas, esiqeräline, negatiivnõ vai esiki ropp?
- 20. aastagasaa alguskümnendiil mõistõda-as vaest ette nätäq, et lõunõeesti kiili kunagi vahtsõst lõunõeestläisi umahindä kirä-, kooli- ja meediäkeelis tarvitama ja arõndama naadas?
- Egäpäävatses kõnõlõmisõs lõunõeesti kiili pruukminõ oll jo tuul aol ummõhtõ nii harilik ja levinuq asi, et pia kõik lõunõeestläseq õnnõ uman keelen kõnõligi. Kas sis eesti keelekõrraldajaq tuu pääle es mõtlõq vai tuud tähele es panõq?

- Kas lõunõeesti sõnno eesti kiilde lainatõn ja näide tähendüst väega julgõhe ümbre muutõn rehkendedi joba uma kirä-keele kaotanuq lõunõeesti kiili ka kõnnõn kipõ vällä-vaihtumisõga eesti keele vasta?
- Või-ollaq olf sääne saisukotus tuul aol esiqhindäst mõista asi ja tõistmuudu mõtõldaq es saaki?
- Või-ollaq olti nii lõunõeesti kiili ku (põha)eesti murdidõ kipõn ja tävveligun kaomisõn nii kimmäq, et rahvakeele ku savipalakõisi terminide sisse vormminõ tundugi ainugõnõ ja kõgõ ausamb viis taa elonhoitmisõs?
- Vai kas äkki taheti lõunõeesti kiili nii eestikiilse haridusõ ku ka keelekõrraldusõ abiga tiidsähe ja plaanipäratsehe lahkuq ja eläväst tarvitusõst rutõmb vällä juuriq?
- Vai äkki rühiti noorõlõ eesti kultuurkeelele elotähtsä sõnaluumisõega niivõrd, et es joudaq ummi otsussit ja näide mõjjo küländ põhaligult kaalduq?

Pruugidug lätteq

Bio.edu.ee – õppekeskkond: <http://bio.edu.ee/loomad/Imetajad>

EKSS = *Eesti keele seletav sõnaraamat* (Internetin): <http://www.eki.ee/dict/ekss>

Erelt, Tiit 2007: *Terminiõpetus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

ETÜ = *Eesti etimoloogiasõnaraamat* (Internetin): <https://www.eki.ee/dict/ety/>

Filateelia.ee – foorum: <https://www.filateelia.ee/foorum/viewtopic.php?f=11&t=1421>

Kalapeedia: <http://www.kalapeedia.ee>

Kalla, Urmas 2019: *Võru-eesti eksitussõnastik*. Võro: Võro Instituut.

Kull, Rein 2000: *Kirjakeel, oskuskeel ja üldkeel*. Tallinn, Eesti Keele Sihtasutus.

Looduspere.com – portaal: <https://www.looduspere.com>

Saari, Henn 1979: Kirjakeele saatus 1. Vaade sajandile. – *Keel ja Kirjandus* nr 11, 661–670; nr 12, 712–723.

Tanelv.blogspot.com – blogi: <http://tanelv.blogspot.com/2007/07/kvits.html>

VEV = *Võro-eesti-võro sõnaraamat* (Internetin): <https://võrosõna.ee>

VMS = *Väike murdesõnaraamat* (Internetin): <http://www.eki.ee/dict/vms>

Wiedemann, Ferdinand Johann 1871: *Ehstnische Dialekte und ehstnische Schriftsprache*. VhGEG VII, Dorpat, 57–80.

ÕS = *Eesti õigekeelsuse sõnaraamat* (Internetin): <https://www.eki.ee/dict/qs>

Jüvä Sullõv: Vastne, rase, üsk ja nilbe: võru-eesti termini- ja sõnasegadusi

Sõnade teistest keeltest eesti keelde laenamisel on lisaks suurematele võõrkeeltele, nagu saksa, vene ja inglise keel, tähtsal kohal olnud ka sugulaskeeled. Neist peamine laenude lähtekeel on soome keel. Teistest sugulaskeeltest on laenatud palju vähem.

Soome keele kõrval on laenude lähtekeelena üsna tähtis siiski veel üks eesti sugulaskeel – lõunaeeesti keel, mida aga pole Eestis traditsiooniliselt omaette keeleks peetud. Nii pole ka sellest keelest laenamist käsitletud sugulaskeelest laenamisena, vaid kõigest murdeainese ärakasutamisenä eesti kirjakeele arendamise heaks.

Artiklis arutletakse mõnede konkreetsete näidete varal lõunaeeesti keele sõnade eesti keelde, eelkõige oskuskeelde toomise üle, millest kerkivad üles mitmed häirivad sõnade tähenduse vastuolud ning nendega seotud eetilised probleemid ja küsitavused.

Tähüssõnaq: lainsõnaq, terminiq, võro kiil, lõunõeesti kiil, eesti kiil, keelekõrraldus, eetiga

Märksõnad: laensõnad, terminid, võru keel, lõunaeeesti keel eesti keel, keelekõrraldus, eetika

Jüvä Sullõv: *Vastne, rase, üsk ja nilbe*: Võro-Estonian terminological and verbal confusions

Upon borrowing words from other languages into Estonian, kindred languages have played an important role in addition to large foreign languages such as Russian, German and English. The main source language of loans has been Finnish. Much less has been borrowed from other kindred languages.

Alongside Finnish, however, another kindred language to Estonian is a quite important source language of loans – South Estonian language which has nevertheless traditionally not been deemed to be a separate language in Estonia. Thus, borrowing from there has not been treated as borrowing from a kindred language either, but only as a use of dialectal materials for the benefit of developing Estonian literary language.

Therefore, the author of this article discusses the introduction of South Estonian words into the Estonian language, especially into professional language, on the basis of specific examples, that give rise to many ethical problems and concerns.

Keywords: loanwords, terms, Võro language, South Estonian language, Estonian language, language planning, ethics

Jüvä Sullõv
Võro Instituut
Tarto 48
65609 Võro
juvasul@ut.ee

Võro Instituudi toimõnduisist om innemb ilmunuq:

Nr 1 Õdagumeresoomõ lõunapiir.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jüvä Sullõv. Võro, 1997.

Nr 2 Ku kavvas Setomaalõ seto rahvast jakkus.

Toimõndanuq Külli Eichenbaum. Võro, 1998.

Nr 3 Lõnaeesti keelest ja kiräkeelest.

Toimõndanuq Nele Reimann ja Tõnu Tender. Võro, 1998.

Nr 4 Õdagumeresoomõ väikuq keeleq.

Toimõndanuq Jüvä Sullõv ja Karl Pajusalu. Võro, 1998.

Nr 5 Tiidüs ja tõdõ. Märgütüisi.

Toimõndanuq Enn Kasak ja Jaan Kangilaski. Võro, 1998.

Nr 6 Õdagumeresoomõ veeremaaq.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Tõnu Tender. Võro, 1999.

Nr 7 Võro kirändüse luumine.

Toimõndanuq Kauksi Ülle ja Nele Reimann. Võro, 2000.

Nr 8 A kiilt rahvas kynõlös.

Toimõndanuq Kadri Koreinik ja Jan Rahman. Võro, 2000.

Nr 9 Tiijuhf ABC kiräoppusõ manuq.

Nele Reimann. Võro, 2000.

Nr 10 Õdagumeresoomõ piirisüämeq.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jüvä Sullõv. Võro, 2000.

Nr 11 Õdagumeresoomõ ütistüseq.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2001.

Nr 12 Võro-eesti synaraamat.

Kokko pandnuq Jüvä Sullõv. Tarto-Võro, 2002.

Nr 13 Võromaa kotussõnimmist.

Mariko Faster ja Evar Saar, toimõndanuq Peeter Päill. Võro, 2002.

Nr 14 Väikeisi kiili kokkoputmisõq.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2002.

Nr 15 Õdagumeresoomõ hummogupiir.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2003.

Nr 16 Kiil ja hindätiidmine.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2004.

- Nr 17 Piirikultuuriq ja -keeleg.**
Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2005.
- Nr 18 Mitmõkeelisüs ja keelevaihtus õdagumeresoomõ maiõ pääl.**
Toimõndanuq Helen Koks ja Jan Rahman. Võro, 2006.
- Nr 19 Seto sõnastik.**
Julius Mägiste, toimõndanuq Mariko Faster. Võro, 2007.
- Nr 20 Õdagumeresoomõ kodo.**
Toimõndanuq Helen Koks ja Jan Rahman. Võro, 2007.
- Nr 21 Kuis eläs mulgi, saarõ ja võro kiil?**
Külli Eichenbaum ja Kadri Koreinik. Võro, 2008.
- Nr 22 Koolitus ku keele ja kultuuri umamoodu hoitja.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2008.
- Nr 23 Kirändüs/kiil veidembüsen.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2009.
- Nr 24 Väikuq keeleq mitmõkeelitsen ütiskunnan.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2010.
- Nr 25 Ruum, kotus ja kotussõnimeq.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2011.
- Nr 26 Õdagumeresoomõ piiriq.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2012.
- Nr 27 Kiili rikkus ja elojoud.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2013.
- Nr 28 Õdagumeresoomõ keeleq kaartõ pääl.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2014.
- Nr 29 Aig õdagumeresoomõ keelin.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2015.
- Nr 30 Õdagumeresuumlaisi nimeq.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2016.
- Nr 31 20 õdagumeresoomõ konvõrentsi Võrol.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2017.
- Nr 32 Vabahusõ mõistõq Hummogu-Euruupa kirändüisin.**
Toim Szilárd Tibor Tóth, Roza Kirillova ja Jüvä Sullõv, Võro, 2018.
- Nr 33 Valitsõmisjaotusõst keeleaoluuni.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2018.